

Aynurə Məmmədzađə

**MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNİN ÜSLUBLAR SİSTEMİ VƏ
MƏCAZLAR**

Bakı - 2019

ÖN SÖZ

İnsanlar hələ qədim dövrlərdən ətrafda gördüklərini, hiss etdiklərini, duyduqlarını sözlə ifadə etməyə çalışmış və buna nail olmuşlar. Eyni zamanda ictimai varlıq kimi ünsiyyət prosesində öz duyğularını, hisslərini bölüşməyə çalışmış və bu cür tələbat dilin zənginliyinə zəmin yaratmışdır. Tarixi inkişaf fonunda dillər də inkişaf etmiş və zənginləşmişdir. Dillərin leksik planda inkişafı sözün daxili imkanları ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, sözlərin mənə yaxınlığı zəminində onların əsas və məcazi mənaları əmələ gəlmişdir. Həmçinin mənə çalarlarının zənginliyi üslub çalarlarının yaranmasına da təkan vermişdir.

İnsan cəmiyyəti inkişaf etdikcə onun fəaliyyət dairələri genişlənərək daha aydın şəkildə təzahür etmişdir. Beləliklə bu və ya digər fəaliyyət dairəsinə dair leksikanın formalaşması prosesi müşahidə olundu. Artıq 20-ci əsrin ikinci yarısından başlayaraq dilçilik elmində funksional üslublar anlayışı meydana çıxdı. Dilçiliyin üslubiyyət problemlərinin tədqiqi dilçiliyin daxilində “üslubiyyət” kimi elmi sahənin yaranmasına səbəb oldu. Rus dilçiləri Viktor Vinqradov, Ditmar Rozental, Marqarita Kojinanın və s. tədqiqatları bu sahənin daha dərin inkişafına təkan verdi.

Azərbaycanda da üslubiyyət bir sıra görkəmli dilçilərin maraq dairəsinə təşkil etmişdir. Onlardan ilk növbədə Əbdülzəl Dəmirçizadəni, Ağamusa Axundovu, Musa Adilovu, Türkan Əfəndiyevanı və s. qeyd etmək olar. Bu gün isə Afaq Quliyeva, Dürdanə Əliyeva, Şamama Ağakışiyeva və s. kimi alimlər üslubiyyətin çox vacib məsələlərinə dair tədqiqatlar aparırlar.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra milli dilimizə dövlət qayğısı artmış, bununla istər danışmaq dili, istərsə də bədii ədəbiyyat dili səviyyəsində nailiyyətlər qazanılmışdır. Müstəqil ölkə olaraq biz öz dilimizin saflığının qorunmasını, onun inkişafını, gələcək nəsillərə ötürülməsini və beynəlxalq arenada səsləndirilməsini diqqətdə saxlamalıyıq. Bu zərurət dilçi alimlər qarşısında da yeni tələblər irəli

sürür. Bu mənada, dilimizin innovativ elmi üsullarla tədqiqi və tətbiqi çox vacibdir. Xüsusilə funksional üslublar prizmasından dilimizin imkanlarının öyrənilməsi və genişləndirilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Filoloji, ortaixtisas məktəbləri və ümumiyyətlə humanitar sahədə təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulan tədris proqramlarında isə müasir Azərbaycan dilinin üslubiyyat problemlərinin, sözün üslubi dəyərinin və məcazlaşma imkanlarının müəyyənləşdirilməsi və onların praktikada tətbiqi məsələlərinə xüsusi yer ayrılması çox vacibdir.

Bu mənada, müəllim və tələbələrin istifadəsi üçün nəzərdə tutulan bu dərs vəsaitinin faydalı olacağını düşünürük. Sırf tədrisə yönələn bu vəsait iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə dilin inkişafına, məcazlara və üslublar sistemi kimi vacib məsələlərə dair nəzəri məlumatları əks etdirir. İkinci hissədə isə aidiyyəti praktik məşğələlərin qurulması üçün tövsiyə və nümunələr təqdim olunur.

DİL VƏ NİTQ ANLAYIŞLARI

Dil və nitq hər bir xalqın milli dəyəri və milli sərvətidir. Onların sintezi milli mədəniyyətin yaranmasına xidmət edir. Bu proses dil vasitəsi ilə gerçəkləşdiyi üçün ilk növbədə məhz dildə öz əksini tapır. Milli dil daim zənginləşir, yetkinləşir və dolğunlaşır. Lakin dil özlüyündə nə inkişaf edir, nə də zənginləşir. Bu proses nitq vasitəsilə reallaşır.

Dil – fonetika, leksika, morfologiya sintaksis və üslublardan ibarət mürəkkəb bir sistemdir. Nitq isə dilin fəaliyyət formasıdır. Dil nitqin zənginliyini təmin edir. Bununla bərabər, nitq də öz növbəsində dili daima zənginləşdirir, onun ifadə imkanlarını artırır və genişləndirir. Odur ki, dil və nitq dialektik vəhdət təşkil edir.

Azərbaycan dili insan fəaliyyətinin ictimai sahələrinə uyğun beş üslubda təzahür edir və danışıq-məişət, rəsmi-işgüzar, elmi, mətbuat və bədii üslublarda çıxış edərək nüfuz dairəsini gündən-günə genişləndirməkdədir.

Nitq mədəniyyəti üslublarla bağlı olduğuna görə, o, üslubiyyat elmi və natiqlik sənəti üzərində qurulur. Bu sahə psixologiya, fəlsəfə, məntiq, etika, estetika və pedaqogika kimi elmləri də əhatə edir.

Nitq mədəniyyəti şifahi nitqlə bilavasitə bağlı olmasına baxmayaraq, ona yazı mədəniyyəti də daxildir. Nitq mədəniyyəti özünəməxsus prinsiplər əsasında qurulur. Onlar

düzgünlük, dəqiqlik, məntiqilik, aydınlıq, rəngarənglik, münasiblik və **məqsədlilik** prinsipləridir. Fikrin tam və aydın şəkildə ifadəsi üçün bu prinsiplərin vəhdəti vacibdir. Ən vacibi isə məhz **düzgünlük** prinsipidir. Nitq düzgün olmasa, ünsiyyət yarana bilməz. Düzgün nitqin əsasını isə ədəbi tələffüz və qrammatik normalar təşkil edir. Bu normalar şivə ünsürlərinin ədəbi dilə keçməsinə imkan vermir.

Antik dövrün alimləri hesab edirdilər ki, nitq **dəqiq** olmalıdır ki, öz məqsədinə nail olsun. Məhz ilk dəfə o dövrün alimləri nitqin dəqiqliyini fikrin dəqiqliyi, ardıcılığı ilə əlaqələndirmişlər. Bu işdə əsas yük sinonimlər üzərinə düşür. Sinonim cərgələr bu və ya digər məqsəd və şəraitə müvafiq zəruri leksik vahidin seçilib işlənməsi üçün imkan yaradaraq nitqin dəqiq olmasını təmin edir. Müasir Azərbaycan dili sinonimlərlə zəngindir. Lakin nitqdə hər bir sinonimik leksik vahidin üslubi rənginə və çalarına görə istifadə məqamı var. “Sinonim cərgədən sözün üslubi məqama müvafiq və yerli-yerində istifadəsi nitqin dəqiqlik keyfiyyətini təmin edən ən vacib şərtidir”.¹ Klassik bir nümunə təqdim edək:

Vaqif: A qızım, *üzündən* götür duvağı, Qoy, açıq
görünsün ayın *qabağı*...

---

¹ A. Quliyeva. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr, Bakı, Elm, 2002, s. 79

Camalın dünyadır, qucağın cənnət Utansın

hüsnündən o kor şəriət!

Üz-qabaq-camal-hüsn sözləri sinonimdir: bunlar eyni məfhumu bildirmələrinə baxmayaraq, hər birinin daşdığı incə mənə çalarına müvafiq gələn istifadə məqamı var. Bu yanaşma nitqin dəqiqliyini təmin edə bilməşdir. Əgər sənətkar birinci misrada neytral mənəli *üz* sözünü gözəllik ekspressiyası daşıyan *camal* sözü ilə əvəz etsəydi, fikrini dəqiq şəkildə ifadə edə bilməzdi. Çünki bu sinonim cərgədə dominant, yəni, əsas mənə *üz* sözüdür, onun ardınca gələn sinonimlər həmin mənəni müxtəlif ekspressiv boyalarla ifadə edir.

Nitqin **məntiqilik** kimi keyfiyyəti də böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu keyfiyyət dəqiqlik ilə sıx şəkildə bağlıdır. Dəqiq olmayan nitq məntiqli ola bilməz. Lakin dəqiqlik keyfiyyətindən fərqli olaraq məntiqilik keyfiyyəti dilin həm leksik, həm sintaktik sistemi əsasında əmələ gəlir. Mətnin məntiqliliyini təmin etmək üçün cümlədə, mətndə söz sırası pozulmamalıdır, köməkçi nitq hissələri və ara sözlər yerində işlənməli, sözlər və cümlələr arasında fikir əlaqəsi olmalı, mətn abzaslara parçalanmalı, əsərin kompozisiyası mükəmməl quruluşa malik olmalıdır. Elmi üslub üçün məntiqilik daha vacib və zəruridir. Çünki, elmi üslubun əsas məqsədi həqiqəti təsdiq etməkdir. Təbii ki, başqa üslublara da bu keyfiyyət məxsusdur; çünki məntiqsiz fikir ola bilməz. Lakin digər üslublarda, xüsusilə də bədii üslubda, məntiqilik tamamilə ayrı, son dərəcə səciyyəvi bir xarakter daşıyır. Belə

---

ki, bir qədər şərti xarakterə malik bədii nitqdə məntiqilik əsərin məzmunu, ideya istiqaməti, sözlərin həqiqi mənaları ilə yanaşı məcazi mənalarda da işlənməsi və s. bu kimi məqamlarla əlaqəlidir. Elmi üslub isə açıq məntiq və əsasən də təkmənalı leksik vahidlər – terminlər üzərində qurulur.

Nitqin digər vacib keyfiyyəti onun **aydınlığıdır**.

Bu keyfiyyət təmizlik məfhumu ilə bağlı olub, daima filoloqları düşündürmüşdür. Nitqin aydınlığı, təmizliyi, saflığı üçün ən birinci şərt ədəbi dildə şivə ünsürlərinin, əcnəbi sözlərin, arqo və jarqonların işlənməsini qadağan etmək,

onlara yol verməməkdir. Həmin tipli leksik vahidlərə yalnız bədii üslubda rast gəlmək olur. Burada onlar personajların nitqinin fərdiləşdirilməsi, yerli və milli koloritin yaradılması üçün istifadə olunur.

Nitqin **ifadəliliyi** nitq mədəniyyətinin əsas əlamətlərindən biridir. İfadəlilik çox geniş diapazona malik bir anlayışdır. İfadəliliyin əmələ gəlməsində dilin bütün yarusları: fonetik, leksik, semantik, qrammatik, üslubiyyat, və intonasiya iştirak edir. Əlbəttə, ifadəliliyin meydana çıxmasında aparıcı vəzifə leksika ilə semantikanın üzərinə düşür. Lakin leksika ilə yanaşı bu keyfiyyətin əmələ gəlməsində sintaksisin də rolu az deyil. .

İfadəliliyin dildə təzahüretmə yolları dilin yazılı və şifahi formalarda çıxış etməsi ilə əlaqədardır. Düzdür, bunların hər ikisində ifadəlilik dilin bütün sistemlərinin iştirakı ilə mümkünləşir. Lakin yazılı nitqdə fərqli olaraq, dialoq və monoloqlardan ibarət olan şifahi ifadəliliyin əmələ gəlməsi üçün daha geniş imkanlar vardır. Çünki şifahi nitqdə dil vahidləri ilə yanaşı, insanın psixoloji-fizioloji sistemi də iştirak edir. Səs tonu, vurğu, pauza, tələffüz, temp, ritm, tembr, mimika, hərəkət kimi anlayışlar birləşərək nitqin texnikasını təşkil edir. Nitqin texnikası təlim-tərbiyə və təhsil prosesində, xüsusilə aktyor sənətində böyük əhəmiyyət daşıyır.

Nitqin **rəngarənglik** keyfiyyəti də böyük əhəmiyyət daşıyır. Həmin keyfiyyətin yaranması ən əvvəl dilin söz xəzinəsi, semantikasını ilə sıx şəkildə bağlıdır. Məsələn, qəzet nitqi ilə görkəmli yazıçının nitqini fərqləndirən başlıca cəhət bədii əsərdəki dil vahidlərinin zənginliyidir. Şübhəsiz, burada aparıcı rol çoxmənalılığın, yəni, məcazların üzərinə düşür. Görkəmli yazıçılar və şairlər sözdən, onun semantikasının dərinliklərində gizlənən mənə boyaları və rənglərindən böyük ustalıqla istifadə edərək, onları üzə çıxarırlar, bədii əsərin dilini çeşidli, müxtəlif ruhlu edə bilirlər. Məşhur söz sənətkarlarının əsərlərində müxtəlif quruluşlu, rəngarəng dinamikaya, ritmikaya malik olan nitq növləri ilə rastlaşırıq. Bura leksik-semantik zənginlik də daxil olduqda əsər qeyri-adi bir estetik təsir bağışlayır.

Nitqin aparıcı keyfiyyətlərindən danışanda **münasiblik** keyfiyyətini də qeyd etmək lazımdır. Nitqin münasibliyi deyəndə onun elə bir təşkili nəzərdə tutulur ki, o, ünsiyyətin məqsəd və vəzifələrinə, mövzuya, onun məntiqi və emosional məzmununa, dinləyici və oxucuların səviyyəsinə, yəni auditoriyaya, yazılı və şifahi nitqin tərbiyəedici və estetik məqsədlərinə uyğun olsun. Əks təqdirdə, nitq qəbul olunmaz və anlaşılmaz olar. Məsələn, filologiya elmində müəyyən bir mövzu, yaxud bir bədii əsərin ideya və məzmunu barəsində, və ya oradakı tarixi hadisələr haqqında məlumat verməyə çalışan məruzəçi öz çıxışını elə qurmalıdır ki, dinləyicilərin səviyyəsinə uyğun olsun. Həmin nitq (çıxış) orta məktəb şagirdləri üçün bir cür, ali məktəb tələbələri üçün başqa cür, alimlər üçün tamamilə başqa məzmununda və istiqamətdə təşkil edilməlidir. Yalnız bu zaman ünsiyyət baş tuta bilər.

Nitqin **məqsədliliyi** ədəbi dil normalarının danışığ dilinə tətbiq olunmasından, dil normaları haqqında sistemli bilik verməkdən, nitq üslublarının işlədilmə səviyyəsini gözləməkdən, mədəni nitqin keyfiyyətini mənimsəməkdən ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz bütün bu keyfiyyətlər nitqə aid edilən tələblərdir ki, bunlara əməl olunmazsa, nitq mədəniyyətinə yiyələnmək də olmaz. Digər komponentlər – səliqəli və zövqlü geyim, mülayim davranış, dünya hadisələrindən xəbərdarlıq, yüksək bilik, intellekt və s. bu kimi cəhətlər ona əlavədir. İnsanda hər şey gərək mədəni və gözəl olsun. Mədəniyyət gözəlliklə, gözəllik də mədəniyyətlə bağlıdır. Bunları istiqamətləndirən isə dil və nitqdır.

“Mədəniyyətin istiqamətvericisi kimi dil daima özünə qayğı, baxım tələb edir”². Ədəbi dilin milli dəyərlərini mühafizə etmək, tələffüz və imla qaydalarının pozulmasına yol verməmək, cürbəcür və mürəkkəb fikirləri ifadə etmək imkanlarını qorumaq və onların tərəqqisinə çalışmaq, təkmilləşməsinə yardım göstərmək dilçiliyin xüsusilə sahəsi olan nitq mədəniyyətinin qarşısında duran

---

² A.Quliyeva. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr, Bakı, Elm, 2002, s.48

mühüm vəzifələrdir. Bu istiqamətdə tərtib olunan çalışmalarda yalnız bir məqsəd güdülməlidir: dilin ümumi mədəniyyətdə daşdığı istiqamətverici funksiyasını təmin etmək. Çünki dil son dərəcə mükəmməl bir hadisə olmaqla bərabər, həm də olduqca nəfis, incə bir anlamdır.

ÜSLUBİYYAT ANLAYIŞI

Dil vahidləri, xüsusilə leksik vahidlər əsas semantik mənadan əlavə rənglərə malikdir. Bu cür leksik vahidlər fərqli stilistik təbiətə malikdir. Bütün leksik vahidlər, ilk növbədə neytral və üslubi rəngdə olan vahidlərə ayrılır.

Neytral vahidlər ünsiyyətin bütün səviyyələrində istifadə oluna bilən dil vahidləridir. Onlar mətnə heç bir əlavə rəng qatmır, yəni stilistik mənada neytraldırlar. Onlar ümumi istifadə olunan bu cür sözlərdir: əl, qol, insan, dəftər, qırmızı, yüngül və s.

Üslubi rəngli sözlər neytral sözlər fonunda öz üslubi çalarını aşkar edir.

Üslubi rəngin iki növü vardır: emosional-ekspressiv və funksional.

Emosional-ekspressiv rəngli sözlər: səfalət, aqibət, dəhşət və s.

Funksional rəngli sözlər: debat, kredit, alternativ, suffiks və s.

Funksional rəng emosional-ekspressiv rəngdən daha neytraldır. Lakin onun geniş istifadəsi “ona malik olan dil vahidlərinin daha stabil üslubi mənaya malik olmalarıdır”³. Digər tərəfdən, emosional-ekspressiv çalar sözə daha yaxındır. Funksional çalar isə sözün istifadə dairəsini məhdudlaşdırır və onu çərçivəyə salır. Lakin bu o demək deyil ki, belə sözlər əsas mənadan tam fərqlənir. Təbii ki, funksional çalarlı sözlər də sözün əsas mənası zəminində yaranmış olur.

Ümumiyyətlə üslubi rəngli vahidlər ilə əsas söz arasında bağlılıq mövcuddur və bu cür bağın olmaması əslində mümkünsüzdür. Bəzən hətta neytral sözlər belə istifadə olunduğu kontekstə uyğun olaraq müvafiq üslubi rəng alır. Digər tərəfdən, bəzən üslubda hər iki çalardan istifadə oluna bilər. Məsələn, edam, tərki-dünya, inkar və s. Bir sıra sözlər var ki, neytral görünsələr də “üslubi baxımdan hər zaman dolğundur və onların emosional-ekspressiv yükü çoxdur”⁴.

Dil vahidləri sırasında ümumiyyətlə emosional çalar alması mümkünsüz olan sözlər var. Bunlar əsasən terminlərdir. Terminlər sırf funksional mənə

---

³ Г.О. Винокур О содержании некоторых стилистических понятий // Стилистические исследования, М., 1972, с. 41

⁴ Г.О. Винокур О содержании некоторых стилистических понятий // Стилистические исследования, М., 1972, с. 41

daşıdıqları üçün və istifadə sahəsi konkret olması səbəbindən emosional rəng almır. Onlar hər hansı bir kontekstdə istifadə edilərkən mətnə elmi üslub çaları gətirir.

Dilin üslubi vəsaitlər fondunu ilk növbədə üslubi rəngə malik sözlər təşkil edir. Lakin bütün sözlərin mənələrindən biri mütləq üslubi bağlılığa meyilli olur. Beləliklə, dilin bütün söz vahidləri, xüsusilə çoxmənalı sözlərin hər biri üslubi vasitə kimi çıxış edə bilər. Yəni hər bir mənə müvafiq üsluba aid edilə bilər. Təbii ki, bu cür üslubi rəng məhz konkret kontekstdə aşkarlanır.

Dilin üslubi vəsaitləri iki qrupa ayrılır:

- 1) funksional rəngli; 2) ekspressiv rəngli.

Funksional rəngli vəsaitlər ənənəvi olaraq yazılı və şifahi qrupa ayrılır. Yazılı rəngli vəsaitlər öz növbəsində konkret funksional üslublara aid edilir: elmi, rəsmi, publisist və bədii. Şifahi rəngli vəsaitlərə isə şifahi danışmaq dilində bədii normadan kənar işlədilən sözlər aiddir.

Ekspressiv rəngli vəsaitlərə aşkar emosional-ekspressiv rəngli sözlər aiddir (təntənəli, nəvaziş, ironiyalı, kobud və s.). Bu cür vəsaitlərin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu sözlər kontekstdən kənarında belə öz üslubi rəngində qalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, üslubi rəng əsasən leksik səviyyədə mövcuddur. Lakin, dilin digər səviyyələrində də, xüsusilə sintaksisdə üslubi rəng mövcuddur. Sadəcə, sintaksisdə bu rəng daha dəyişkəndir, yəni hər hansı bir sintaksis vahid konkret üslubi rəngə malik deyil.

Dildə üslubi vasitələr məsələsi sinonimlərlə sıx bağlıdır. Aleksandr İvanoviç Yefimovun fikrincə “nitq vəsaitlərin sinonimikası – üslubiyyatın əsas problemidir”⁵. Təbii ki, üslublar birbaşa olaraq sinonimlərin mövcudluğundan irəli gəlir. Lakin dilin üslubiyyat imkanları təbii ki, sinonimlə məhdudlaşmır.

---

⁵ Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. М., 1961, с.252

Digər tərəfdən, bədii üslubda əgər sinonimik sıra geniş istifadə olunursa, elmi və rəsmi üslublarda buna zərurət yoxdur.

Üslubiyyatın digər vacib anlayışı **üslubi mənə** anlayışıdır. Bu mənə sözün leksik, qrammatik və digər mənalarından əlavə mənədir. Lakin bu mənə daha çox konkretliyi və daimiliyi ilə seçilir. Üslubi mənə sözün semantik strukturunun bir hissəsini təşkil edir. Ekspressiv çaları olan sözlərdə bu mənə üzədir, digərlərində isə yalnız konkret kontekstdə özünü büruzə verir.

Üslub. Ənənəvi dilçilikdə “üslub” termini normativ-üslubi qaydalara uyğunlaşma dərəcəsini ifadə edir (“yaxşı üslub”, “pis üslub”, “üslub səhvi” və s.). İlk olaraq “üslub” sözü daha geniş mənada - danışmaq manerası, müəllif üslubu kimi mənalarda işlənilib. Üslub anlayışı ədəbiyyatşünaslıqda da geniş şəkildə istifadə olunur. Yəni hər bir halda “üslub” dilin nitqdə ifadəsi anlamına gəlir. Tədrisən dilin üslubi cəhətlərinə maraq artdı və “üslub” anlayışı artıq dil vahidlərini ifadə etməyə başladı.

Funksional üslubiyyat dil vahidlərinin birbaşa funksional prosesdə daxil olduqları sistemli münasibətlərini və hansı dil vahidlərinin seçilərək nitqdə istifadə edildiyini öyrənir. Nəticədə konkret nitq sferasında daim işlənən vahidlər bir nitq forması yaradır. Bu forma elə “üslub” anlayışına bərabərdir.

Funksional üslublارın əsası ikili xarakter daşıyır: linqvistik və ekstralingvistik. Dil ictimai xarakterə malikdir və ilk növbədə fikrin konkret fəaliyyət dairəsində ifadəsinə xidmət edir. Yəni dil funksional bir sistemdir. Dil vahidləri öz funksiyalarını daim eyni sferada reallaşdırdıqda funksional rəng alırlar. Dil vahidlərinin bu mənada seçimi kommunikativ məqsədəuyğunluğa bağlıdır. Yəni dil sistemindən fikrin daha dəqiq şəkildə ifadə edə biləcək dil vahidləri seçilir. Beləliklə, funksional üslublارın klassifikasiyasının əsasında ekstralingvistik prinsip dayanır.

ÜSLUBLAR SİSTEMİ

Üslubiyyatın əsas problemlərindən biri ədəbi dilin funksional üslublarıdır. Çünki ilk olaraq funksional üslublar əsasında üslubiyyat problemlərinin tədqiqi üçün zəruri şərait yaranmışdır. “Dil tarixinin başqa hissələrindən fərqli olaraq dilçilik üslubiyyatı dil sisteminin bir deyil, bütün bölmələri ilə əlaqədərdir, onun üslubi imkanlarını bütün yaruslar boyu öyrənir. Yəni həm səslərin, həm şəkilçilərin, həm də kəlmələrin ifadə qüvvətini və üslubi rənglərini araşdırır, üslubların meydana çıxmasında, sistem şəklinə salınmasında onların rolunu müəyyənləşdirir” (Turkan Əfəndiyeva Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, 2001, s.29). *Üslub* sözünün istifadəsinə hələ antik dövr filosof və natiqlərinin əsərlərində tez-tez rast gəlinir. Üslub ədəbi dilin ən əsas tarixi kateqoriyasıdır. Ədəbi dilin tarixi inkişafı, ədəbi norma anlayışları ilə sıx şəkildə bağlıdır.

Ədəbi dil yazı ənənəsinə nail olduqdan sonra şifahi və yazılı şəkildə fəaliyyət göstərməyə başladı. Yazılı ədəbi dil funksional üslubların yaranmasında və formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Belə ki, dilin yazı ənənəsi yarandıqdan sonra onun üslublar sistemi formalaşmağa və təkmilləşməyə başlayır. Dilin daxilində yaranmış funksional üslublar tədricən zənginləşir. Funksional üslubların inkişafı ümumxalq dilinin ədəbi tarixi ilə bağlı olur. Lakin üslubların inkişafına dildaxili amillərlə yanaşı, həm də dilxarici (dil kontaktları, əlaqələr, qarşılıqlı təsir və s.) amillər də təsir edir. Digər tərəfdən, bu prosesə dil, dövlət quruluşu, siyasət və s. amillər də öz təsirini göstərir. “Üslubların inkişafı xalqın milli mədəniyyətinin tərəqqisində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də

inkişaf etmiş milli üslubların cəmi həmin dildə ünsiyyətdə olanların ən qiymətli, bəlkə də əvəzsiz ədəbi-mədəni nailiyyətləridir”⁶.

Dilçilik tarixində ədəbi dillərin funksional üslublarının ümumi elmi təsnifini verməyə bir çox alimlər səy göstərmişlər. Biz bu dərs vəsaitimizdə görkəmli dilçi-

---

alim Afat Qurbanovun təsnifatını əsas götürürük. A.Qurbanov öz tədqiqatlarında üslublar, onların xüsusiyyətləri və təsnifi barədə dərin elmi əsaslı fikirlər irəli sürmüşdür. Onun təqdim etdiyi təsnifat daha aktualdır.

Üslublar nitqdə təzahür edir. Funksional üslublar ədəbi dilin insan fəaliyyətinin ayrı-ayrı sahələrinə uyğun işlədilməsidir, yəni insanın fəaliyyəti, funksiyası ilə bağlıdır. Dilin üslubları müəyyən vəzifə, yəni funksiya yerinə yetirdiyi üçün dilçilikdə *funksional* üslub adlandırılır.

Meyarlar. Elmdə üslubların müəyyənləşdirilməsində dəqiq meyar yoxdur. A.Qurbanov funksional üslubların varlığının və müstəqilliyinin müəyyənləşdirilməsi üçün üç amili zəruri hesab edir:

“a) üslub adlandırılan hər hansı bir dil müxtəlifliyi gərək insan fəaliyyətinin müəyyən sahəsində geniş işlənilsin və müəyyən vəzifə yerinə yetirsin. Məsələn, insanlar elmi fəaliyyət sahəsində elmi üslubdan istifadə etdiyi kimi;

b) ədəbi dil müxtəlifliyinin hər birinin lazımi qədər fərqləndirici ifadə vasitələrinin olması;

c) hər bir üslub mövcud dilin milli xüsusiyyətləri əsasında qurulur.

Yaranması. Funksional üslubların yaranmasına və formalaşmasına aşağıdakı amillər xüsusi təsir göstərir:

a) milli ənənə;

b) milli mədəniyyət;

c) dövlət quruluşu;

---

⁶ A.Qurbanov. Ümumi dilçilik (II cild). Bakı, Elm, 2011, s.185

- d) dini təbliğat;
- e) dil kontaktı;
- f) dil siyasəti və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi dilin funksional üslublarının yaranması və fəaliyyət dairəsi fərqli olur. Bunların biri tez, digəri gec və ya paralel yaranır. Bəzən bir üslub digərlərinə nisbətən dildə daha fəal və aparıcı rol oynaya bilər. Belə olduqda, o, başqa üslublara da öz müsbət təsirini göstərir.

Tarixən funksional üslubların yaranmasında yazıçıların, ziyalıların, din xadimlərinin, müəllimlərin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Üslubları yaradan və inkişaf etdirən, əsasən, əmək fəaliyyəti sahəsinin mütəxəssisləridir. Ona görə də alim elmi üslubun, yazıçı bədii üslubun, jurnalist publisistik üslubun təkmilləşməsində xüsusi rola malikdir.

Dünya dillərində funksional üslubların yaranma tarixini iki yerə bölmək olar: yazıyaqədərki və yazı ənənəsindən sonrakı dövrlərdə üslublar.

Bu dövrlərdə yaranan üslublar təbii olaraq tərkibinə, vəzifəsinə, cəmiyyətdəki xidmətinə görə bir-birindən fərqlənir.

Azərbaycan dilinin tarixində funksional üslubların yaranması və inkişafı

Bütün dünya dillərində olduğu kimi Azərbaycan ədəbi dilində də funksional üslublar mövcuddur. XX əsrin II yarısından başlayaraq Azərbaycan ədəbi dilində funksional üslubların aşağıdakı növlərini yaranmağa və formalaşmağa başlamışdır: ədəbi danışiq üslubu, bədii üslub, elmi üslub, rəsmi üslub, publisistik üslub və epistoliar üslub.

Azərbaycan ədəbi dili təqribən V-XI əsrlər arasında formalaşmağa başlayır. Bunun üçün təbii ki, o dövrdə tarixi şərait mövcud idi. Dövrün istismara qarşı aparılan müharibə və mübarizələri, ticarətin və sənətçiliyin (xüsusilə də memarlıq,

xalçaçılıq, nəqqaşlıq və s.) inkişafı, məscidlərin tikilməsi, mədrəsələrin açılması, təhsilin qüvvətlənməsi və digər mədəni hadisələr bu prosesə təsir edirdi. Unutmayaq ki, bu proses yad dillər əhatəsində əsrlər boyu davam etmişdir. Xalq dilini dastanlar, bayatılar, qoşmalar, əfsanələr, nağıllar, tapmacalar, zərbiməsəllər, atalar sözləri və s. folklor nümunələri yaşatmışdır. Bu yolla inkişaf edərək və qorunaraq şifahi ədəbi dil onun yazılı qolunun yaranması üçün zəmin təşkil etmişdir. Qədim şifahi dilimizin zənginliyinin ən bariz nümunəsi “Dədə Qorqud kitabı”dır. Şübhəsiz, belə bir ədəbi dil artıq yazılı dilin meydana çıxması üçün əsas amil olmuşdur. “Şifahi folklor üslubu əsasında ədəbi dilin bədii üslubu əmələ gəlir və uzun müddət ədəbi dilimiz bu üslub vasitəsilə inkişaf edir, təkmilləşir”⁷. Azərbaycan ədəbi dili hər inkişaf mərhələsində müəyyən dərəcədə məşhur şəxsiyyətlərin, söz sənətkarlarının adları ilə bağlıdır: XIII-XIV əsrlər Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi şeirləri, XV-XVI əsrlər Cahənşah Həqiqi, Həbib, Şah İsmayıl Xətai, Qurbani, Füzuli sənəti, XVII-XVIII əsrlər Vidadi və Vaqif qoşmaları, XIX əsr böyük materialist- filosof Mirzə Fətəli Axundovun yaradıcılığı sayəsində zənginləşmişdir. Onlar ədəbi dilin təşəkkülü və normalara salınmasında böyük rol oynamışlar. Lakin bu məqam yeganə amil olaraq dəyərləndirilə bilməz. Çünki norma ədəbi dilin təşəkkül səviyyəsini göstərən ən əsas amildir.

Tədqiqatçılar ədəbi dilin inkişaf tarixində iki əsas dövrü fərqləndirmişlər: 1. Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül dövrü 2. Azərbaycan ədəbi dilinin sabitləşmə dövrü.

VIII-X əsrlərdən XVII əsrə qədər davam edən təşəkkül dövründə tədqiqatçılar iki üslubun mövcudluğunu qeyd edirlər: klassik-kitab üslubu və danışiq-folklor üslubunu. Bu dövr iki mərhələyə ayrılır:

1. Qədimlərdən XIII əsrə qədər 2. XIII əsrdən XVII əsrin əvvəlinə qədər. Birinci mərhələdə ədəbi yazı dilinin təşəkkül prosesi güclənir, Azərbaycan xalq

---

⁷ T.Əfəndiyeva. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, Elm, 2001, s.38

dili ünsürlərindən geniş istifadə edilir. Bu dövrün ikinci mərhələsində, təxminən XIII-XVII əsrlər arasında Azərbaycan şifahi dil nümunələri geniş ölçüdə yazılı ədəbi dilə daxil olur. Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, daha sonra Şah İsmayıl Xətai və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı sayəsində canlı xalq dili üçün səciyyəvi qrammatik quruluş elementləri yazılı ədəbi dilə gətirilir. Yazı tələblərinə uyğunlaşır, seçmə prosesi fəallaşır, xalq kəlmələri və ifadələri hesabına ədəbi dilin söz ehtiyatı zənginləşir. Artıq XV əsrin sonu və XVI əsrin əvvəllərindən etibarən ədəbi dilin klassik üslubu tam olaraq yüksəlir və aparıcı rol oynayır. Həmin mərhələdə Nəsimi fəlsəfi şeirləri ilə şeir dili üzərində elmi üslubun ilk təməl daşı qoyulur və bununla da funksional üslubun parçalanma zamanı başlayır.

XVII əsrin ortalarından başlayaraq isə ədəbi dil sabitləşmə dövrünə qədəm qoyur. Bu mərhələdə ümumxalq meyilləri güclənir. Əcnəbi kəlmələr, qrammatik elementlər məhdudlaşır, onların istifadə sahəsi daralır; XVIII əsrdən başlayaraq şifahi-folklor, yaxud xalq dili üslub xətti klassik-kitab üslub xəttindən daha irəli keçir, yeni epitetlər, məcazi mənalar, emosional-ekspressiv kəlmələr, hikmətli xalq ifadələri, zərbi-məsəlləri ilə zənginləşir. Hətta bu dövrə rəsmi kağızların əsas hissəsi ərəb və fars dillərində deyil, Azəri türkcəsində yazılır.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ədəbi dilin milli dövrü başlayır. Bu dövr tarixi şəraitlə əlaqədar neft sənayesinin meydana çıxması, kapitalizmin sürətlə inkişafı, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, təhsilin güclənməsi, kənd təsərrüfatının və xüsusilə də heyvandarlığın yeni üsullar üzərində tərəqqisi və bu kimi siyasi-ictimai təşəbbüslər nəticəsində ədəbi dilin ictimai funksiyası daha da genişlənilir. Belə bir şəraitdə publisistik üslub inkişaf etməyə başlayır. Həsən bəy Zərdabinin fəaliyyəti nəticəsində “Əkinçi” qəzeti, daha sonra Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalı nəşr edilir və digər qəzetlər də fəaliyyətə başlayır. Bu dövr lüğət tərkibindən ərəb və fars ünsürləri sıxışdırılır və

rus dili vasitəsilə terminlər dilimizə daxil olmağa davam edir ki, bu da, əsasən, elmi və publisistik üslublarda özünü göstərir. XX əsrin əvvəllərində milli dil tam formalaşır, bütün üslublar fəallaşır.

XX əsrin 30-cu illərdən bu günə qədər milli ədəbi dil dövrüdür. Bu dövrdə imla və tələffüz qaydaları sabitləşir.

Beləliklə, qədim dövrlərdən tərəqqi etməyə başlamış, dünyanın qədim dillərindən olan Azərbaycan dili böyük və uzun təkamül yolu keçərək, nəticədə zəngin lüğət tərkibi, mürəkkəb qrammatik quruluşu, yetkin semantikasısı, çeşidli intonasiyası, çoxşaxəli üslubları olan dillərdən birinə çevrilir. Belə ədəbi dilləri akademik V.V.Vinoqradov "sistemlər sistemi" adlandırmışdır. Belə dilin hər bir üslubu öz-özlüyündə xüsusi və mürəkkəb bir sistem təşkil edir. Bu mürəkkəbliyin səbəbi hər üslubun janr və nitq növlərinə ayrılması və bununla əlaqədar dildən istifadə etmə qaydaları, xüsusilə də onun söz xəzinəsi ilə bağlıdır. Çünki dil vahidlərinin üslubi ayrıntıları və ekspressiv rəngləri sözlərdə özünü daha qabarıq şəkildə göstərir. Ona görə də, funksional üslublar arasındakı fərq, onların yazılı və şifahi şəkildə çıxış etməsindən asılı olmayaraq, ən əvvəl lüğət tərkibindən necə istifadə edilməsi ilə təyin olunur.

Funksional üslubların əsasını ədəbi dilin ümumişlək kəlmələri təşkil edir. Lakin bununla belə, bu üslubların hər biri öz ictimai vəzifəsi ilə əlaqədar müəyyən qrup sözlərdən daha çox istifadə edir. Yüksək ifadəliliyə malik canlı danışqımcılıq üslubunda xeyli miqdarda həyəcan məzmunlu, qiymətverici mənaya malik olan kəlmələr, rəsmi-işgüzar üslubda əsasən hər cür ifadə qüvvətindən azad, standart, klişe xarakteri alınmış söz və tərkiblər, məntiqi-qavrama səciyyəsinə malik olan və kommunikativ-təşviqat funksiyası daşıyan publisistik üslubda isə, bir tərəfdən ictimai-siyasi terminlər, digər tərəfdən də yüksək ifadə qüvvəsinə malik sözlər və söz birləşmələri işlənir. Beləliklə də, hər üslub ictimai funksiyasına müvafiq olaraq dilin söz xəzinəsindən istifadə edib lüğət ehtiyatı düzəldir ki, həmin kəlmələr bu və ya digər funksional üslubun səciyyəvi leksik elementləri hesab

edilir. Üslublar arasında qəti sərhəddin olmadığına görə bir üslubun elementləri başqa bir üslubda da istifadə edilə bilər, lakin başqa bir vəzifədə.

Ədəbi dildə digər funksional üslublardan fərqli olaraq dildən bütünlüklə ancaq bədii üslubda istifadə edilir. Burada dilin hər cür elementləri ilə rastlaşırıq: ədəbi norma və ədəbi normadan kənar dil vahidləri (məs. şivə elementləri ilə), yeni və köhnəlmiş sözlər, geniş istifadədən çıxmış sözlər (yəni neologizmlər və arxaizmlər), yüksək ifadəliliyə malik sözlər həmçinin sadə-xalq ifadələri, danışqıməişət və hətta başqa üslubların elementləri. Bədii üslubun dildən belə bir şəkildə istifadəsinə müasir ədəbiyyatın mövzu genişliyi imkan verir; çünki müasir bədii ədəbiyyat bizi əhatə edən gerçəkliyi, varlığı hərtərəfli əks etdirir, insan fəaliyyətinin hər bir sahəsini təsvir edə bildiyinə görə dildən bütünlüklə istifadə edə bilər.

Bununla belə, başqa funksional üslublar kimi, bədii üslubun da öz səciyyəvi elementləri vardır: bədii üslub məcazlar sistemi, yüksək ifadə qüvvəsinə malik olan kəlmələri ilə fərqlənir. Bundan əlavə, dilin ən zəruri və ifadəli vasitələri sayılan sinonim cərgələr bütün zənginliyi və rəngarəngliyi ilə bədii əsərlərin dilində fəaliyyət göstərir. Bədii üsluba xas olan bir mühüm cəhət isə ədəbi dilimizin təşəkkülü və tərəqqisinin, onun formalaşmasının bütün tarix boyu həmin üslub vasitəsiylə gerçəkləşməsidir. Bədii üslub fərdi üslublar sayəsində inkişaf edərək ədəbi dilin tərəqqisinə və zənginləşməsinə, yeni normalarla təmin olunmasına xidmət edir. Odur ki, bədii üslub ədəbi dilin funksional üslubları sistemində mərkəzi yer tutur. O, ədəbi dilin bir növ özəyidir. Bədii dil ümumxalq dilinin ən gözəl nümunəsi, onun daxili imkanlarının təcəssümüdür.

Xalq bədii ədəbiyyat dilini milli dilin yüksək mədəniyyətə malik və təkmilləşmiş, həm də ifadəli və mənalı bir dil kimi qəbul edir, yeni nəsillər məhz onun vasitəsilə ana dilinə yiyələnir. Beləliklə, ədəbi dil üslublar üzrə parçalanan bir sistemdir ki, onun üslubları bir-biri ilə sıx əlaqədə və qarşılıqlı təsirdədir. Bu üslublar sistemində bədii üslub öz səciyyəsinə görə aparıcı yer tutur.

Dilçilik üslubiyyatında ədəbi dilin üslubları müxtəlif terminlər vasitəsilə adlandırılır: *dil üslubları, nitq üslubları, funksional üslublar*. Belə termin müxtəlifliyinin əsas səbəbi, uzun illər *dil* və *nitq* terminlərinin eyni mənada işlənməsidir. Halbuki, bir-biri ilə sıx əlaqədə olan bu iki söz eyni zamanda müxtəlif anlayışlar bildirir. Dil sistemdir. Səslər, işarələr, şəkillər, kəlmələr sistemidir. Bu sistemi işə salan, fəaliyyətə gətirən isə nitqdir. Dil statik durumda olan bir kateqoriyadır, nitq isə onun dinamikası, hərəkəti və yaradıcısıdır. Bu hərəkət zamanı nitq dilin inkişafına yardım göstərir, onun üslublara parçalanmasına xidmət edir. Ədəbi dilin bir parçası kimi üslub da nitq vasitəsiylə inkişaf edir. Çünki “sistemlər sistemi” olan dilin bir hissəsi kimi üslub da sistemdir. O, çeşidli janr növlərindən ibarət olan bir sistemdir. Ona görə də, üslubun içərisində parçalanma prosesi davam edir. Üslub müxtəlif janr tiplərinə xidmət göstərən ayrı-ayrı nitq növlərinə bölünür. Məsələn, elmi üslub monoqrafiya, məqalə, tezis, məruzə, xülasə və s.; rəsmi-işgüzar üslub dəftərxana kağızları, akt, protokol, ərizə, diplomatik yazışmalar, vəkillərin çıxışları, müxtəlif hüquqi kağızlar və sənədlər və s.; publisistik üslub qəzet və jurnal məqaləsi, reportaj, intervü, elan, bildiriş və s.; bədii üslub roman, novella, hekayə, poema, şeir, epiqraf, satira və s. janrlarla bağlıdır. Müvafiq surətdə nitq növlərindən ibarət olan hər üslub həmin nitq növləri nəticəsində öz ictimai funksiyasını yerinə yetirir. Ona görə də *funksional üslub* termininin işlənməsi daha məqsədəuyğundur.

Funksional üslublar bir vəziyyətdə qalmır, inkişaf edir, dəyişir. Ədəbi dilin inkişafı, nüfuz dairəsinin genişlənməsi və yüksəlməsi ilə əlaqədar üslubi parçalanma davam edir. Məsələn, son zamanlar elmi-publisistik janrın elmi üslubdan ayrılması və onun müstəqil funksional üsluba çevrilməsi hadisəsi özünü göstərməkdədir. Publisistik üslubda da üslubi parçalanma meyilləri özünü büruzə verir. Sovet dövründə rəsmi-işgüzar üslubdan istifadə məhdud xarakter daşıyırdı. Çünki, rəsmi sənədlər, əsasən, rus dilində yazılırdı, yaxud rus dilindən hərfən tərcümə şəklində meydana çıxırdı. Lakin zamanla bu üslub geniş tərzdə istifadədədir, inkişaf etməkdədir.

Araşdırmalar göstərir ki, funksional üslub məsələsi dilçilik üslubiyyatının əsas problemlərindən biri olaraq qalır və ona maraq azalmır. Ədəbi dilin funksional üslubları, hər birinin çeşidli janr və nitq növləri hal-hazırda dilçi alimlərin diqqət mərkəzində olmaqla, müntəzəm şəkildə tədqiq edilir.

ƏDƏBİ DANIŞIQ ÜSLUBU

Danışiq üslubu kitab üslubuna əksdir. Onun funksiyası ünsiyyətdir. Danışiq üslubu bir sistemdir. Bu sistemin özünəməxsusluğu dilin bütün sahələrinə (fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis) aiddir.

Bəzən elmdə yanlış bir fikrə rast gəlinir: danışiq dilinin ədəbi dilin fəvqündə olduğu göstərilir. Lakin, bu doğru deyil. Sadəcə danışiq dili ədəbi dilin daha sərbəst formasıdır. Danışiq dili də həmçinin yazılı (gündəliklər, məktublar, pyeslərdə replikalar və s.) və şifahi formada ifadə olunur. Danışiq dilinin şifahi forması hazırlanmış nitqləri, çıxışları nəzərdə tutmur. Burada tamamilə hazırlıqsız və sərbəst ünsiyyət fonunda formalaşan dialoq nəzərdə tutulur. Sonuncuya danışiq nitqi deyilir. O heç bir hazırlıq olmadan, redaktəsiz və nitq vasitələrinin spontan seçimiylə xarakterizə olunur. Burada şərait və ekstralingvistik əlamətlər (mimika, jest və s.) böyük rol oynayır.

Danışiq nitqi öz kəskin ekspressivliyi ilə seçilir. Onun ekspressivliyi istər leksik, istər sintaktik fonda özünü aşkar şəkildə büruzə verir. Ünsiyyət funksiyasından başqa, danışiq nitqi digər funksiyaları da yerinə yetirir: bədi ədəbiyyatda hər hansı bir sosial mühitin təsviri üçün, personajın portret tamlığı üçün və s.

Dilçilik elmində ədəbi danışiq üslubu haqqında fikir müxtəlifliyi vardır. Bəzi alimlər bu dil hadisəsini üslub hesab etmirlər, bəziləri isə bunu üslub kimi qəbul edir, lakin bu üslubun istifadə olunmasına dair müxtəlif fikirlər irəli sürürlər.

Ədəbi danışiq üslubunun istifadə olunma dairəsi çox genişdir. İxtisasından, bilik və bacarığından asılı olmayaraq hamı bu üslubdan gündəlik həyatda istifadə edir. Bir qrup dilçilər bu üslub üçün qeyri-rəsmi danışığı, digərləri isə şifahi xarakterdə olması əlamətini əsas götürür. Lakin deməliyik ki, bu üslub funksional üslub meyarına tam uyğun gəlir və ədəbi dil sistemində müstəqil yerə malikdir.

Ədəbi danışiq üslubunun tərkibində müxtəlif növ janrlar mövcuddur:

- 1) məruzə;
- 2) mühazirə;
- 3) çıxış;
- 4) müsahibə;
- 5) söhbət və s.

Bu janrlar məzmun və formaca fərqləndiyi kimi, üslubi çalarlığa görə də birbirindən seçilir.

Ədəbi danışiq dilinin tərkibində aşağıdakı mikroüslublar vardır: a)

rəsmi ədəbi danışiq üslubu;

b) qeyri-rəsmi ədəbi danışiq üslubu.

Rəsmi ədəbi danışiq üslubu. Ünsiyyətin tələb və məqsədi ilə əlaqədar olaraq bu mikroüslubun tərkibində bir neçə müxtəlif üslub variantı özünü göstərir:

- 1) mühazirə üslubu;
- 2) məruzə üslubu;
- 3) çıxış üslubu;
- 4) televiziya üslubu;
- 5) radio üslubu;

Rəsmi ədəbi danışiq üslubuna *kodlaşdırılmış ədəbi danışiq üslubu* da deyilir. Burada kitab dilinə yaxın danışılır, ədəbi norma və qaydalardan kənara çıxılmır.

Qeyri-rəsmi ədəbi danışiq üslubu. Ədəbi danışiq üslubunun bu növünü aşağıdakı üslub variantları təşkil edir:

- 1) ailə-məişət danışiq üslubu;
- 2) ictimai-kütləvi danışiq üslubu.

Dilçilikdə qeyri-rəsmi ədəbi danışiq üslubu “adi danışiq üslubu” termini ilə də göstərilir. Bu növ üslub variantı “sərbəstlik” əsasında yaranır. Başqa sözlə desək, burada danışiq – dil vahidlərindən istifadə sərbəst olur.

Ədəbi danışiq üslubu linqvistik cəhətdən ümumxalq dilinin danışiq dili qoluna da yaxındır. Bu üslubun aşağıdakı fərqli cəhətləri vardır:

Ədəbi danışiq üslubunda sözlərin tələffüzü şəraitlə, məqamla bağlı alçaq və ya ucadan ifadə olunur. Danışiq prosesində intonasiya əlamətləri də xüsusi üslubi vəzifə yerinə yetirir. Ədəbi üslubda cümlənin, bir sözün xüsusi olaraq informasiyalaşdırılması bu üslub üçün səciyyəvi cəhətlərdəndir. Məsələn:

- Mən oxumaq istəyirəm!.

- Oxu! Oxu!

Yaxud:

- Gəl birlikdə gedək - Gedək! Gedək!

Məlum olduğu üzrə, dilin lüğət tərkibinin hər bir ünürü başqa vahidlərə nisbətən daha incə və tutumlu üslubi yükə malik olur. Şifahi danışiqda bu üslubi zəriflik, rəngarəng çalarlıq özünü daha qabarıq göstərir.

Ədəbi danışiq üslubu üçün ümumişlək sözlərdən çox istifadə edilməsi səciyyəvi hal hesab olunur. Belə üslubda mənası ağır və ya anlaşılmaz sözlərə, demək olar ki, yer verilmir. Səs təqlidi, emosional sözlər bu üslubda bol-bol işlədilir.

Bu üslubda geniş formada özünə yer tapan frazeoloji vahidlər milli koloriti artırır, ünsiyyətin aydın və axıcılığını, yığcamlığını təmin edir.

Ədəbi danışiq üslubunda bir qrup sözün – nitq hissələrinin daha çox işləndiyi müşahidə edilir. Danışiqda əsas nitq hissələrindən əvəzlik və fellər daha çox işlənir. Məsələn: biz getdik, onlar oxudu, hamı güldü və s. *Mən gördüm. Sən danışdın. Onlar yazdılar. Biz görüşdük* və s. Burada qeyri-müəyyən nitq hissələrindən nida və modal sözlərə də tez-tez müraciət olunur. Bu qrup sözlər nitqin emosional-ekspressiv keyfiyyətini artırır.

Bu üslubu bir sıra sintaktik dil əlamətləri də səciyyələndirir. Burada yarımçıq və müxtəsər cümlələr geniş yer tutur. Cümlələrin elliptikliyindən tez-tez istifadə olunur.

Şifahi danışmaq prosesində dilxarici vasitələrə də müraciət edilir. Ədəbi dilin bu üslubunda mimika və jestlərdən geniş istifadə olunur. Bunlar dinləyicini səfərbərliyə almaqla, fikri gücləndirməkdə danışana kömək edir.

BƏDİİ ÜSLUB

Fikrin bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə ifadə olunmasına ədəbi dilin funksional bədii üslubu deyilir. Bədii üslub, eyni zamanda, bədii nitq və bədii dil də adlanır. Əlbətdə, yerinə görə “bədii üslub” termininin işlənməsi daha məqsədəuyğun olar.

Bədii ədəbiyyat dilinin səciyyəvi xüsusiyyətləri:

- 1)kommunikativ və estetik funksiyaların birliyi;
- 2)çoxüslubluluq;
- 3)bədii təsvir vasitələrinin geniş istifadə olunması;
- 4)müəllifin fərdi yaradıcılıq üslubunun təzahür etməsi.

Xüsusi olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, bədii ədəbiyyatın dili ümumən dilin inkişafına böyük təsir göstərir. Göstərilən xüsusiyyətlərin hər biri həm bədii üsluba, həm də digər üslublara bu və ya digər şəkildə aid edilə bilər. Lakin, estetik funksiya yalnız bədii üsluba aid edilir. Bədii ədəbiyyat dili ədəbi dilin bir hissəsi olsa da, o öz növbəsində ədəbi dilin həddlərindən kənara çıxır. Belə ki, hər hansı bir ərazi və ya sosial toplumun təsviri üçün bədii ədəbiyyatda dialektizmlərdən, jarqonlardan, ləhcə elementlərindən istifadə olunur. Tarixi koloriti təsvir etmək üçün bədii mətnə arxaizmlər də əlavə olunur. Arxaizmlər həm də mətnə

təntənəlilik, poetika, ironiya, satira üçün də istifadə olunur. Bədii üslubun tərkib hissəsi həm də müəllif obrazıdır.

Dilçilikdə bədii üslub anlayışı haqqında müxtəlif fikirlər vardır.

Bəzi dilçilər bədii üslubun funksional olduğunu qəbul etmirlər. Onu üslub yox, sadəcə olaraq bədii ədəbiyyatın dili hesab edirlər.

Bir qrup dilçi isə “bədii üslub” anlayışını qəbul edir və bədii əsərləri bütövlükdə yox, ancaq müəllif nitqini bədii üslub adlandırır. Onlar surət danışığını qeyri-ədəbi hesab edirlər. Burada düzgün olmayan cəhət bəzi dilçilərin surət danışıqı probleminə qeyri-obyektiv mövqedən yanaşmalarıdır. Məlumdur ki, bədii əsərdəki surət nitqi eyni ilə danışıq nitqi deyildir. Bunun üzərində yazıçı və şairlər ciddi dil və üslub əməliyyatı aparır, ona bədii don geyindirir.

A.Qurbanov bədii üslubun funksional üslub meyarına tam uyğun gəldiyini vurğulayır⁸. Alim ədəbi dili digər funksional üslublar sırasına daxil edir. O, bədii üslubu müstəqil və zəngin funksional üslubi yükə malik dil hadisəsi kimi qəbul edir.

Bədii üslub öz xüsusiyyət və əlamətləri ilə olduqca obrazlı, emosional və ekspressivdir. Bu üslub başqa funksional üslublara nisbətən xalq danışıq dilinə daha yaxındır.

Ədəbi dilin bəzi funksional üslubu mahiyyətinə görə isə çox kütləvidir. Çünki cəmiyyət üzvlərinin elə bir nümayəndəsinə rast gəlmək olmaz ki, o şəxs danışdığı dildə bədii yaradıcılıq nümunələrini bilməsin, şeiri, sənəti sevməsin. Bədii ədəbiyyat insanın mənəvi qida mənbəyidir. Elə buna görə də bədii üslubun istifadə olunma dairəsi çox-çox genişdir.

Dilimizdə bədii üslub xüsusi yer tutur. Bədii üslub yazıyaqədərki şifahi ədəbi dilimizin poetik üslubu əsasında formalaşmışdır. Azərbaycan ədəbi dilinin bədii

---

⁸ A.Qurbanov. Ümumi dilçilik. Bakı, Elm, 2011. s.216 ⁹ Yenə Orada, s.217

funksional üslubu çox geniş inkişaf etmişdir. Bu üslub ədəbi dilin və xalq danışığı dilinin xüsusiyyətləri əsasında daha da zənginləşir.

Bədii üslubda yazılan əsərlərin bir neçə janrı mövcuddur: lirik, epik və dramatik əsərlər.

Dünya dillərindəki bədii ədəbiyyatlarda janr müxtəlifliyi vardır. Buna görə də bu və ya başqa janrda yaradılan əsər başqasında olmaya da bilər. “Türk dillərindən Azərbaycan dilində çoxdan yaranmış bayatı, qəzəl və sairəyə başqa sistemli dillərdə təsadüf edilmir. Deməli, bu dil hadisəsi sırf milli xüsusiyyətlidir”⁹.

Ədəbi dilin funksional bədii üslubunun iki mikroüslubu vardır: nəzm üslubu və nəsr üslubu.

Bədii üslubun nəzm və nəsr mikroüslubları bir sıra cəhətləri və əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Nəzm və nəsr fərqli dil hadisəsidir. Bunların söz və ifadə seçməkdə, qrammatik formalardan istifadə edilməsində, sintaktik

---

əlaqələrdə, emosional tonda özünəməxsus əlamətləri vardır. Bundan əlavə, şeirlə yazılan əsərlərdə müəyyən ölçü olur; belə ki, şeirdə hecanın miqdarına fikir verilir, qafiyə nəzərə alınır.

Ədəbi dilin funksional üslubunun hər iki mikroüslublarında janrlarla əlaqədar bir sıra üslub variantları da olur. Məsələn:

- 1)qəzəl üslubu;
- 2)qəsidə üslubu;
- 3)qoşma üslubu;
- 4)roman üslubu;
- 5)hekayə üslubu;
- 6)dram üslubu;
- 7)satira üslubu və s.

Bədii üslubda dilin səs sistemi, bir növ, estetik təsir vasitəsinə çevrilir. Xüsusən poeziyada gözəl ahəng, musiqililik səslərlə yaradılır. Eyni zamanda,

səslərin fonetik sıralanması ilə bəzən ifadənin təsiri də qüvvətləndirilir. Belə bir vəziyyət, əsasən, bədii üslub üçün xarakterikdir.

Bədii üslubda yaradılan əsərlərdə müxtəlif söz qruplarına müraciət olunur və orada lazımı sözlər seçib işlədilir. Dildə elə bir söz qrupu ola bilməz ki, bədii üslub oradan istifadə etməsin. Dildə hər nə varsa, bədii üslubun xidmətindədir. Bədii üslubda bu və ya başqa üslubi məqam, yaxud surətin nitqini fərdiləşdirmək üçün danışığ dili vahidlərindən – sənət-peşə, loru və dialekt sözlərindən geniş istifadə olunur. Bununla yanaşı, bədii üslubda sözlərin məna qruplarından – eyni səslənməyə malik müxtəlif sözlərdən (omonim); müxtəlif formalı, lakin yaxın məna ifadə edən sözlərdən (sinonim) bədii ifadə vasitəsi kimi çox geniş istifadə olunur. Bütün bunlar isə oxucu və ya dinləyicinin bədii zövqünü oxşamağa qüvvətli təsir göstərir.

Bədii ədəbiyyat dil sahəsində yeniliklər üçün geniş imkanlar yaradır. Burada mövcud söz və ifadələrə yeni məna vermək, söz və ifadəyə emosional çalarlıq gətirmək və bunları çox müxtəlif formalarda, müxtəlif məqam və vəziyyətdə işlətmək olur. Bədii ədəbiyyatda ayrı-ayrı sözlərdən yeni mənalarda istifadə olunması onların məcazi məna kəsb etməsi imkanları ilə bağlıdır. Hər bir sözün məcazi mənası dildə müəyyən obrazlılıq əmələ gətirir. Bədii ədəbiyyatda məcazların müxtəlif formalarından olduqca geniş şəkildə istifadə edilir. Buna görə də bədii üslub obrazlı olur və bu cəhətinə əsasən digər üslublardan aydın şəkildə fərqlənir.

Bədii üslubda bəzi dil vasitələrinə bədii meyarla yanaşılır. Bu və ya başqa bir vasitə bədii qanunlarda müvafiq olaraq bədii zərurət əsasında işlənir. Bədii üslubda sintaktik fiqurlar-ritorik suallar, bədii nidalar və xitablar çox işlənir. Bu da öz növbəsində onu başqa üsullardan fərqləndirir.

Bədii üslubda sitatlara geniş yer verilir. Burada işlənən hər bir poetik sitat öz vəzifəsinə görə elmi sitatdan fərqlənir. Poetik sitatlar bədii surətlərin nitqini fərdiləşdirmək üçün işlənir.

Ədəbi dilin bədii funksional üslubunda epigraflara tez-tez müraciət olunur. Hər bir epigraf mətnin əvvəlində verilərək həmin mətnin məzmunu ilə uyğun gəlir. Bunların vasitəsilə müəllif ifadə olunan fikrin təsirini daha da artırır.

ELMI ÜSLUB

Fikrin elmi şəkildə ifadə olunması ədəbi dilin elmi funksional üslubu adlanır. Elmi üsluba, eyni zamanda, *elmi dil* də deyilir. Bu məqsədlə anlayış dəqiqliyi tələbinə müvafiq olaraq “elmi üslub” terminindən istifadə edilməsi daha müvafiqdir.

Elmi üslub ədəbi dilin kitab üslublarına aiddir. Bu üslub bir sıra ümumi dil və üslub xüsusiyyətlərinə malikdir:

- 1) ifadənin əvvəlcədən düşünülməsi;
- 2) monoloq xarakteri;
- 3) dil vahidlərinin ciddi seçimi; 4) normaya meyllilik.

Elmi üslub konkret elmlər üzrə (təbiət elmləri, dəqiq elmlər, humanitar elmlər) və janrlar üzrə (monoqrafiya, elmi məqalə, məruzə, dərslik və s.) fərqlənir. Elmi üslubun aşağıdakı növləri var:

- 1) elmi-kütləvi;
- 2) elmi-üslubi;
- 3) elmi-texniki;
- 4) elmi-publisistik.

Elmi işlərin üslubu onların məzmun və məqsədinə bağlıdır.

Elmi üslub ətraf mühit haqqında mümkün qədər dəqiq və ətraflı məlumat verir. Hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini aşkarlayır, tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyən edir və s. “Elmi üslub ifadənin məntiqi ardıcılığı ilə, dəqiqlik, yığcamlıq, birmənalılıq ilə yanaşı, məzmunun dolğunluğu ilə

xarakterizə olunur. Burada emosionallıq və obrazlılıq yoxdur⁹. Sadəcə, bəzən polemik xarakter daşıyan elmi əsərlərdə emosional ekspressiv və təsviri dil vasitələrinə rast gəlinir. Təbii ki, bu elementlər əsas elmi təhlil fonunda sadəcə əlavə bir üslub kimi istifadə olunur. Burada məqsəd fikrin daha inandırıcı şəkildə

---

təqdim edilməsidir.

Elmi üslubun əsas xüsusiyyətlərindən biri terminlərlə, xüsusilə beynəlxalq terminlərlə zəngin olmasıdır. Digər xüsusiyyət isə abstrakt leksikanın geniş istifadə olunmasıdır. Elmi üslubda özünəməxsus frazeoloji birləşmələr də istifadə olunur. Onlar çox zaman mürəkkəb terminlər (məsələn, qalxanvari vəz, qaynama temperaturu, dönüş nöqtəsi, subyektiv fikir və s.) və klişelər (gəldiyimiz nəticə və s.)şəklində istifadə olunur.

Elmi yazılarda tək sayın cəm şəkildə istifadəsinə çox rast gəlinir. Məsələn, itlər sinfindən olan vəhşi heyvan. Cümlə quruluşunda feillərdən çox az istifadə olunur, daha çox isimlər işlədilir. Çünki, elmi ədəbiyyatda daha çox anlayışlar haqda məlumat verilir. Elmi üslubda həmçinin, sifətlərdən də çox geniş istifadə olunur, çünki onlar konkret anlayışın xüsusiyyətlərini ifadə edərək termin funksiyasını yerinə yetirir.

Sintaktik baxımdan elmi üslubda mürəkkəb quruluşlu cümlələrə çox rast gəlinir, daha çox eynicinsli cümlə üzvlərindən və ümumiləşdirici sözlərdən istifadə olunur.

Azərbaycan ədəbi dilinin elmi funksional üslubu bədii üslubdan sonra formalaşmağa başlamışdır. Bu üslub tarix boyu geniş təkmilləşmə və zənginləşmə yolu keçmişdir. Hazırda elmin bütün sahələri üzrə mükəmməl elmi əsərlər yaradılmış və bu üslubda yazılar, əsərlər yaradılmaqdadır.

Ədəbi dilin elmi funksional üslubundan bütün elmi fəaliyyət dairəsində istifadə olunur.

---

⁹ Д.Э.Розенталь. Практическая стилистика русского языка. М., 1987, с.34

Müasir dövrdə elm sürətlə inkişaf edir. Bu proses isə ona aid ünsiyyət formasının daha da təkmilləşməsinə tələb edir. İndiki elmi ünsiyyət özünün yığcamlığı, məntiqilik və dəqiqliyi ilə səciyyələnir. Elmi üslub bədii üslub qədər kütləvi xarakter daşmır. Belə ki, bədii üslub da yazılan hər bir parçanı oxuyanda və ya eşidəndə hamı başa düşür. Lakin elmi üslubda yazılan əsərləri xalqın bütün üzvləri dərk edə bilmir.

Ədəbi dilin elmi funksional üslubunun aşağıdakı janrları vardır: a)

monoqrafiya;

b) dərslik;

c) tədris vəsaiti;

d) elmi və metodiki jurnal məqaləsi və s.

Elmi üslubda meydana çıxan bu növ əsərlərdə yazılı monoloq forması daha üstünlük təşkil edir.

“Yazı ənənəsinə malik olan dünya dilləri yüzillər ərzində özünün ümumi elmi üslubunu yaratmışdır. İllər keçdikcə bu ümumi üslubun tərkibi mikroüslublarla, üslub variantları ilə genişlənib inkişaf etmişdir”¹⁰.

İnkişaf etmiş ədəbi dillərdə elmi üslubun iki növ mikroüslubu meydana gəlmişdir. Birinci növ mikroüslublar bunlardır:

a) ictimai elmlər üslubu;

b) təbiət elmləri üslubu;

c) texniki elmlər üslubu.

Bu mikroüslubların hər birinin konkret elm sahəsi ilə bağlı üslubları mövcuddur. Məsələn, riyaziyyat elminin üslubu, tibb elminin üslubu, tarix elminin üslubu, kimya elminin üslubu və s. Bunların heç biri müstəqil deyildir.

Ümumi üslub fonunda üslubi variantlardır.

---

¹⁰ A.Qurbanov. Ümumi dilçilik. Bakı, Elm, 2011. s.216 ¹²
Yenə Orada.s217

İkinci növ üslublar aşağıdakılardır: a)

xüsusi elmi üslub;

b) elmi-tədris üslubu;

c) elmi-kütləvi üslub.

Ədəbi dilin elmi funksional üslubunun bu göstərilən variantları da müəyyən üslubi vəzifələr yerinə yetirir. Xüsusi elmi üslub – elmi-nəzəri ədəbiyyat (monoqrafiya), elmi tədris üslubu, elmi metodik ədəbiyyat (dərsləklər), elmikütəvi üslub isə geniş oxucu üçün nəzərdə tutulan əsərlər üçün xarakterik hadisələrdir.

“Ədəbi dilin elmi funksional üslubunun bir sıra dil əlamətləri vardır. Bu əlamətlər dilin müxtəlif sahə və vahidlərində müşahidə olunur”¹².

Ədəbi dilin elmi funksional üslubunun fonetik əlamətlərini müəyyənləşdirmək üçün fonetik sistemi təşkil edən bütün vahidlər, onların birləşmə və yanaşma formaları, digər fonetik hadisələr nəzərdən keçirilir. Bu üslubda hər bir səsin-fonemin tam tələffüzü tələb olunur. Burada intonasiya və nitqin sürəti də xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Hər növ ünsiyyət üçün ilk növbədə uyğun söz və ifadə gərək olur. İnsan fəaliyyətinin elm sahəsinə dair ünsiyyətinə xüsusi dil vahidləri tələb olunur. Bu tələblə əlaqədar elmi üslubda lüğəvi əlamətlər meydana çıxır:

1. Bu üslub üçün anlayışı ən dəqiq ifadə edən sözlər seçilir.

2. Dar ixtisas sözlərindən, ümumkitab leksikasında geniş istifadə olunur.

3. Emosional-ekspressiv çalarlıq yaradan sözlərə, arxaizm və dialektizmlərə yer verilmir.

4. Terminlərdən bol-bol istifadə olunur.

Termin elm üçün ən başlıca dil vasitəsidir. Buna görə də elmin müxtəlif sahələrinə dair aparılan tədqiqatlarda terminlərə tez-tez müraciət olunur. Bu terminlər aid olduğu elmin nəzəri konsepsiyaları ilə bağlı vəzifə daşıyır. Buna görə də termin dəqiq olmalıdır.

Ədəbi dilin elmi funksional üslubu morfoloji və sintaktik əlamətləri ilə digərindən seçilir.

Morfoloji dil əlamətləri dedikdə buraya, əsasən, aşağıdakılar aid edilir:

1. Adətən, fellərə nisbətən isimlərdən çox istifadə olunur.
2. Beynəlxalq xarakterli sözlər yaradan morfemlərə geniş yer verilir.

Sintaktik əlamətlər aşağıdakı dil hadisələrində daha çox nəzərə çarpır.

1. Bu və ya başqa anlayışın dəqiq və düzgün ifadə edilməsi üçün mürəkkəb cümlələrdən, sintaktik konstruksiyalardan geniş istifadə olunur.

2. Hər hansı məsələ şərh olunarkən elmi üslubun tələbləri ilə bağlı xüsusi ifadələr tez-tez işlənir. Məsələn, “tədqiqat göstərir ki”, “belə nəticəyə gəlmək olur ki”, “bu baxımdan” və s.

3. Başqasının fikrini eyni ilə vermək üçün elmi sitatlara geniş yer verilir və s.

Ədəbi dilin elmi üslubunda bir sıra ekstralinqvistik faktorlardan istifadə olunur. Nitqin bu növündə üslub yaradan amil kimi simvolik və qrafik vasitələr geniş işlənir:

a) ayrı-ayrı elm sahələri ilə əlaqədar olaraq elmi üslubda yazılan əsərlərdə müxtəlif işarələr sistemindən istifadə edilir. Dialektoloji tədqiqatlarda transkripsiya ilə əlaqədar işarələr buna misal ola bilər;

b) bəzi elm sahələrində qədim yunan və latın hərflərinə - qrafemlərə müraciət

olunur. Məsələn, *iks* (x), *iqrek* (y) və s.;

c) elmi nəticələri ümumiləşdirmək və əyaniləşdirmək üçün sxem, cədvəl və s. istifadə edilir.

PUBLİSİSTİK ÜSLUB

Publisistik üslubda 2 funksiya yerinə yetirilir:

1. Təsiretmə funksiyası (təbliğat və təşviqat)
2. İnformasiya funksiyası (xəbərlərin çatdırılması)

Publisistik yazılarda çox geniş ictimai mövzulara toxunulur: siyasi, iqtisadi, mənəvi, fəlsəfi, məişət və s. Publisistik üslub ictimai-siyasi ədəbiyyatda, dövrü mətbuatda, siyasi çıxışlarda, nitqlərdə rast gəlinir. Bu üslub daha geniş şəkildə qəzet və jurnallarda istifadə olunur və aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Dil vahidlərinə qənaət və lakonik təsvir.
2. Dil vahidlərindən seçim edərkən onların daha asan qavranılması prinsipini rəhbər tutmaq, çünki qəzet dili asan və anlaşılın olmalıdır.
3. İctimai-siyasi leksikanın və frazeologiyanın publisistik məqsədlərə uyğunlaşdırılması.
4. Janr rəngarəngliyi və bundan irəli gələn üslub fərqliliyi, üslubların qarşılıqlı əlaqəsi.

Lakin sadalanan ümumi cəhətlərlə yanaşı publisistikanın müxtəlif janrlarına dair fərqli keyfiyyətlər də mövcuddur. Seçilən janrdan asılı olaraq müvafiq dil vahidləri və üslubi leksika istifadə olunur. Bu səbəbdən publisistik əsərlərdə digər üslublara aid dil elementləri də istifadə olunur.

Qəzet üslubunun leksikasının əsas hissəsini ümumişlək sözlər və müxtəlif terminlər təşkil edir. Onlar publisistik mətnin kontekstində publisistik rəng alır. Məsələ: *işsizlər ordusu, ölkələrarası dialoq, diplomatik manevrlər, rəsmi dairələr, sülh məsələsi, əmək bazarı, ticarət maqnatları* və s.

“Qəzet dilində klişelərdən və digər hazır dil düsturlarından istifadə geniş yayılmışdır. Bu isə yazan üçün də, oxucu üçün də rahat bir vasitədir” (Rozenal, s. 49).

Qəzet dili həm də danışıq dilinə çox yaxındır. Danışıq dilindən qəzet dilinə elliptik cümlələr – feilsiz frazalar da daxildir. Bu cür cümlələr daha çox sərlövhələr üçün istifadə olunur. Məsələn: “Gəncliyimiz – gələcəyimizdir”, “Təcrübə - uğurun təməlidir”.

Publisistik mətndə inversiyadan da istifadə olunur. Yəni, məntiqi yüklü sözlər önə keçirilir. Bundan əlavə, qəzet yazılarında informasiyanın mənbəyi cümlənin əvvəlinə keçirilir. Məsələn: *rəsmi məlumatla görə, Azertac xəbər verir ki və s.*

Yuxarıda göstərilənlər təsdiq edir ki, publisistik üslub öz məqsəd və məramına görə dilin bütün leksik imkanlarından yararlanır.

İctimai və siyasi məsələlərin geniş xalq kütləsinin anlayacağı şəkildə izah edilməsi ədəbi dilin publisistik funksional üslubu adlanır. Publisistik üsluba, eyni zamanda, *kütləvi üslub, kütləvi dil* də deyilir.

Publisistik üslubun əmələ gəlməsində mətbuatın xüsusi rolu vardır. Buna görə də bu üslubu çox zaman mətbuat üslubu adlandırırlar. Lakin qeyd etməliyik ki, qəzet və jurnallardakı məqalələrin hamısı publisistik üslubda yazılır.

Azərbaycan ədəbi dilinin publisistik funksional üslubunun bünövrəsi XIX əsrdə-milləti mətbuatın yarandığı dövrdə qoyulmuşdur. Ədəbi dilimizdə bu üslubun xüsusi mövqeyi və əlaməti vardır.

Ədəbi dilin publisistik funksional üslubu universal xarakterdə olub, kütləvi kommunikasiya üçün geniş istifadə edilir. Hər cür kütləvi informasiya qəzet, radio, televiziya, mitinq və iclaslardakı çıxışlarla, əsasən publisistik üslubda geniş xalq kütləsinə çatdırılır.

Publisistik üslub bir neçə janrda özünü göstərir. Həmin janrlar bunlardır:

1) baş məqalə (qəzet və jurnalda); 2) oçerk; 3) felyeton; 4) intervü; 5) reportaj və s.

Publisistik üslubun bir-birindən seçilən iki mikroüslubu fəaliyyət göstərir:

1) jurnal üslubu; 2)

qəzet üslubu.

Bu üslubların fərqli cəhətləri çoxdur. Həmin fərqlər, hər şeydən əvvəl, budur ki, qəzetdə mənası çətin başa düşülən sözlərə, tərkiblərə yer verilmir. Lakin jurnalda yeni terminlər, tərkiblər, qısaltmalar daha çox işlənir.

Publisistik ədəbiyyat öz məzmununda iqtisadi, siyasi, mədəni, fəlsəfi, dini və sair problemləri əhatə etdiyinə görə həmin sahələrlə əlaqədar dil vahidlərindən istifadə olunur. Bununla da publisistik üslubun xüsusi dil əlamətləri özünü göstərir:

a) Fonetika sahəsində. Publisistik üslub ədəbi dilin həm yazılı, həm də şifahi formasında istifadə edilir. Buna görə də burada səslərin tam tələffüz edilməsi tələb olunur. Səslərin aydın tələffüzü ilə yanaşı, onların ahəngdarlığı, tonu və sürəti də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fonetik tələblərə ciddi riayət olunması ədəbi dilin publisistik funksional üslubu üçün əsas şərtlərdən hesab olunur.

b) Lüğət tərkibi sahəsində. Publisistik üslubun səciyyələnməsində lüğəvi

vahidlər xüsusi rol oynayır:

1) burada ictimai-siyasi leksikadan, elm, mədəniyyət, sənaye və digər sahələrə dair terminlərdən geniş istifadə olunur;

2) nitqi müxtəlif rəngə salmaq üçün yeni sözlərə, arxaizmlərə, məhdud dairədə işlənən söz və ifadələrə tez-tez müraciət olunur;

3) müəyyən hədəfi tənqid və ifşa etmək məqsədi ilə kəskin söz və ifadələr

seçilib işlədilir;

4) sözün istehza ilə işlənməsinə geniş yer verilir;

5) frazeoloji vahidlərin hər növündən geniş istifadə edilir;

6) müxtəlif mövzularda danışıq dili ünsürlərinə geniş yer verilir.
(Məsələn,

“Kirpi” jurnalının materiallarında külli miqdarda xalq danışığı ifadə və tərkibləri işlədilir.).

c) Qrammatika sahəsində. Publisistik üslub üçün bir sıra morfoloji və sintaktik əlamətlər xarakterikdir.

Bu üslubda mücərrəd isimlər nitqə geniş daxil edilir. Feilin indiki zamanı tez-tez işlənir. Dildə yeni yaranan beynəlxalq sözlərə dair budaq morfemlərdən – şəkilçilərdən yeri gəldikcə istifadə olunur.

Sintaktik vahidlərdən yarımçıq cümlələrin işlədilməsi, vasitəsiz nitqə geniş yer verilməsi, yaxud ritorik suallar, təkrarlar, anafora və antitezalardan istifadə olunması xüsusi üslubi vəzifə daşıyır.

Nəhayət, üslublar sistemində ədəbi dilin publisistik funksional üslubu daha çox sadəliyi, yığcamlığı, kütləviliyi, kəskinliyi, təsirliliyi ilə səciyyələnir.

RƏSMİ İŞGÜZAR ÜSLUB

Cəmiyyətdə rəsmi münasibətləri bildirmək üçün yazılan dövlət sənədlərinin üslubu ədəbi dilin rəsmi funksional üslubu adlanır. Bu üsluba, eyni zamanda, *rəsmi sənədlərin üslubu, rəsmi dil* də deyilir.

Ədəbi dilin bu üslubundan iqtisadiyyat, hüquq, mədəniyyət, ticarət işləri sahəsində, diplomatik münasibətlərdə istifadə olunur. Dövlət idarə, təşkilat və müəssisələrinin kargüzarlıq işlərinə dair sənədlərinin dilində rəsmi üslub əsas yer tutur. Bu sahədə nitq təzahürü və şəraitində kargüzarlıq sənədlərinin üslubu standartlaşır, başqa yazılı işlərdən seçilir.

Bütün kitab üslubları sırasında bu üslub qapalılığı ilə seçilir. Təbii ki, zaman keçdikcə rəsmi işgüzar üslub bəzi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Lakin ona xas olan janrlar leksika, frazeologiya və sintaktik vahidlər əsasən dəyişməmişdir. Bu üslubun əsas cəhəti burada çoxsaylı klişelərdən istifadə olunmasıdır. Digər üslublarda klişelərdən geniş istifadə qüsur sayıldığı halda, bu üslubda bu cəhət təbii qəbul edilir. Bir sıra sənəd növləri- işgüzar və rəsmi sənədlər ümumişlək forma və struktura malikdir. Təsadüfi deyil ki, işgüzar təcrübədə hazır blanklardan geniş istifadə olunur.

Rəsmi işgüzar üslub beynəlxalq sazişlərin, dövlət aktlarının, hüquqi qanunların, qərarların, bəyannamələrin və s. üslubudur. Janr və məqsədindən asılı olmayaraq bu üslub aşağıdakı ümumi cəhətlərə malikdir:

- 1) yığcamlılıq və dil vahidlərinin qənaəti;
- 2) mətnin standart yerləşdirilməsi;
- 3) formanın mütləqliliyi (şəxsiyyət vəsiqəsi, diplomlar, nikah haqqında şəhadətnamə və s.), terminalogiyaadan geniş istifadə, xüsusi leksika və frazeologiyanın mövcudluğu;
- 4) adlıq cümlələrin geniş istifadəsi;
- 5) cümlələrdə sözlərin qəbul olunmuş ardıcılıqla yerləşdirilməsi;
- 6) mürəkkəb cümlələrdən geniş istifadə;
- 7) emosional-ekspressiv vahidlərdən istifadə olunmaması;
- 8) üslubun zəif şəkildə fərdiləşməsi;

Mövzu və janr müxtəlifliyini nəzərə alaraq rəsmi işgüzar üslubun iki növünü qeyd etmək olar:

- 1) rəsmi sənədlər üslubu;
- 2) məişət işgüzar üslubu.

Diplomatik sənədlərdə leksik vahidlər və frazeoloji birləşmələr istifadə olunur. Məsələn: *attaşe, ultimatum, diplomatik korpus, beynəlxalq status* və s. Bu leksikanın əksər tərkibi beynəlxalq xarakterlidir. Onlardan bəziləri latın əlifbası ilə yazılır. Məsələn, *status quo, casus belli*.

Diplomatik dilə bir sıra obrazlılıq elementləri xasdır. Məsələn, beynəlxalq praktikada şəhərlərin, küçələrin və binaların metonimik istifadəsinə rast gəlinir. Məsələn, *Dauning street* deyiləndə Böyük Britaniyanın xarici işlər nazirliyi nəzərdə tutulur. *Ağ ev* deyəndə ABŞ hökuməti nəzərdə tutulur və s. Digər tərəfdən beynəlxalq praktikada işlədilən bir sıra söz birləşmələri obrazlı ifadə kimi dildə istifadə olunur. Məsələn, *soyuq müharibə, qaynar nöqtə* və s.

Deməli, məişət-işgüzar üslub daha çox xidməti yazışmada, rəsmi sənədləşmələrdə, fərdi sənədləşmədə istifadə olunur. Onun əsas xüsusiyyəti standartlara meyillilik, dil vahidlərindən minimum istifadədir.

Azərbaycan ədəbi dilinin rəsmi funksional üslubu, əsasən, XIX əsrdə, yeni milli ədəbi dilin sabitləşməsi dövründə formalaşmağa başlamışdır. Həmin dövrdən başlanan mübarizə nəticəsində bu üslub daha da inkişaf etmiş, onun janrları və mikroüslubları yaranmışdır.

Bu üslubda müxtəlif növ sənədlər hazırlanır. Rəsmi üslubun aşağıdakı janrları geniş yayılmışdır:

1) qanun; 2) bəyanat; 3) qətnamə; 4) sərəncam; 5) qərar; 6) əmr; 7) nota; 8) təlimat; 9) hesabat; 10) vəkalətnamə; 11) qəbz; 12) protokol; 13) arayış; müraciət və s.

Ədəbi dilin rəsmi funksional üslubunun bir neçə mikroüslubu meydana gəlmişdir:

- 1) hüquqi - qanunvericilik üslubu;
- 2) siyasi - diplomatik üslub;
- 3) idarə - dəftərxana üslubu.

Rəsmi üslubda olan sənədlər oxunarkən hər bir səs tam və aydın tələffüz olunur. Burada nitqin sürəti adi, ritmi mülayim olur. Sözlərin yazılışında səslərin düzgün və dəqiq əks olunması diqqət mərkəzində durur.

Bu üslub üçün başlıca lüğəvi əlamət kitab leksikasından və kargüzarlığa məxsus terminlərdən istifadə olunmasıdır. Burada ikimənəlilikə, dolaşıqlığa yol verməmək üçün hər bir anlayışa dair tam aydın olan söz seçilib işlədilir.

Rəsmi üslub üçün qrammatik vahidlər də müəyyən vəzifə daşıyır:

1) burada hər hansı bir anlayışın izahı üçün ədəbi dilin qrammatik normalarına düzgün və dəqiq riayət olunur, kitab dilinə məxsus söz birləşməsi və cümlələr işlədilir;

2) şamp xarakterli xüsusi tərkiblərdən, ifadələrdən geniş istifadə edilir.

Ədəbi dilin rəsmi funksional üslubu üçün iki xüsusiyyət daha vacibdir:

- 1) hər bir məsələnin aydın və olduqca qısa izah edilməsi;
- 2) artıq və lüzumsuz sözlərə, təkrarlara, bədii ifadə vasitələrinə yol verilməməsi.

EPISTOLYAR ÜSLUB

Epistolyyar üslub ədəbi dilin funksional üslublar sistemində xüsusi mövqeyə malikdir. Bu üslub tarixən müxtəlif növ məktubların meydana çıxması əsasında yaranıb formalaşmışdır.

Məktublaşma sənədləri ədəbi dilin epistolyyar funksional üslubunda yazılır. Buna şəxsi yazışma üslubu da deyilir.

Məktublaşma, əsasən, ikitərəfli olur. Hər hansı bir məktub adresata göndərilir və onun cavabı da gözlənilir.

Epistolyyar üslubun bir neçə janrı meydana çıxmışdır. Həmin janrlar bunlardır:

1) Ailə-məişət məktubları. Ailə üzvləri və qohumlar arasındakı yazışmalar bu janra aid olur. Bu növ məktubların məzmununda hal-əhval bilməklə yanaşı, informasiya vermək də xüsusi yer tutur.

2) Dostluq məktubları. Dostlararası yazışma, bir növ, birinci qrup məktublara çox yaxın olur. Dost məktubu da vəziyyətlə tanışlıq və zəruri informasiya üzərində qurulur.

3) Rəsmi məktublar. Bu, əsasən, dövlət xadimlərinin bir-birinə olan yazışmalarına məxsus məktublardır. Belə yazışmalarda son dərəcə zəruri olan siyasi, iqtisadi və digər məsələlərə toxunulur. Məsələn, 1991-ci il iyul ayının 31-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ABŞ Prezidentinə məktubunda olduğu kimi (“Həyat” qəzeti).

4)Açıq məktublar. Bu növ məktublar, adətən, mətbuatda dərc edilir. Bunun məzmunu tənqid və müraciətlə bağlı olur. Açıq məktublar, digərlərindən fərqli olaraq, həm şəxsi, həm də kollektiv şəkildə yazıla bilər.

Ədəbi dilin epistolıyar funksional üslubu aşağıdakı dil əlamətlərinə malikdir:

1) hadisənin birinci şəxs tərəfindən nəql edilməsi və buna müvafiq birinci şəxs əvəzliyinin işlənməsi;

2) nəzərdə tutulan adresata müraciət və ikinci şəxs əvəzliyinin tək və ya cəminin varlığının mövcud olması;

3) tərkiblər və söz birləşmələri kimi dil vahidlərinin, xüsusən məktublarda əvvəldə və sonunda özünü göstərən (şamplar) standartların olması;

4) müxtəlif quruluşlu xitabların işlənməsi.

Bu və ya başqa bir məktubun epistolıyar üslubun hansı janrına aid olmasını məktub müəllifinin fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətləri müəyyənləşdirir.

Epistolıyar mətnlərin (məktublarda) tərkibi, əsasən, üç komponentdən ibarət olur:

a) başlıq hissə;

b) əsas hissə;

c) sonluq.

Başlıq hissədə, əksər hallarda, adresata müraciət edilir və bundan sonra ötəri olaraq hal-əhval soruşulur. Məktubda adresata müraciət epistolıyar monoloqun dialoqlaşdırılması əlamətidir.

Əsas hissə ortada verilir. Burada adresata hər hansı bir informasiya məlum edilir, yaxud adresata düşündürən məsələlər barədə mühakimə yürüdüür, yaxud da hər hansı hadisə nəql olunur.

Məktubun sonluğu yekunlaşdırıcı xüsusi, xarakterik ifadə və cümlələrlə tamamlanır.

Ümumiyyətlə, bu və ya başqa bir üslubun yaranma tarixi müəyyən zamanla

- əsrlə bağlıdırsa, onun formalaşması və inkişafı xalqın əsrlər boyu əldə etdiyi nailiyyətlərin nəticəsidir.

FUNKSIONAL ÜSLUBLARIN ƏLAQƏ VƏ MÜNASİBƏTİ

Üslubların qarşılıqlı əlaqəsi leksik, morfoloji və sintaktik səviyyələrdə özünü göstərir. Ədəbi dilin funksional üslublarının sərhəddinin müəyyənləşdirilməsi, onların qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərinin aydınlaşdırılması bu sahə üçün çox vacib məqamlardandır.

Dünya dillərindəki funksional üslubların heç birinin sərhədi qəti şəkildə müəyyən olunmayıb. XX əsrin məşhur üslub tədqiqatçıları belə bir fikirlə razılaşıblar ki, ədəbi dillərin funksional üslubu arasındakı birdəfəlik sərhədi müəyyən etmək qeyri-mümkündür. Çünki bu və ya digər üsluba məxsus cəhətlər başqa üslublarda da ola bilər. Buna görə də ədəbi dillərdə üslublararası sərhəd şərti olaraq göstərilir.

Dildə heç bir hadisə başqasından təcrid olunmuş şəkildə yaşaya bilmir. Dili təşkil edən bütün hadisələr bir-biri ilə bağlıdır, biri digərinə yaxındır. Üslublar da belə keyfiyyətə malikdir. Ədəbi dilin ayrı-ayrı üslubları müxtəlif dərəcədə bir-birinə yaxındır. Məsələn, elmi üslub bədii üsluba nisbətən daha çox publisistik üsluba yaxındır. Üslubi yaxınlıq hər növ üslubi əlaqənin əsasını təşkil edir.

Üslublararası əlaqə funksional üslublarda müxtəlif dərəcədə özünü göstərir. Məsələn, ədəbi danışiq üslubu bütün üslublarla əlaqədə olub, üslubi əlaqələrin mərkəzində durur.

Ədəbi dilin funksional üslublarının vəziyyəti və onların inkişafı qarşılıqlı təsir amili ilə bağlıdır. Üslubi münasibətlər bu yaxınlıq və əlaqələr əsasında ədəbi dilin üslubları cəmləşir ki, bütöv üslublar sistemi əmələ gəlir.

Üslubların leksik səviyyədə əlaqəsində mühüm rol oynayan leksik vahidlər terminlər və məcazlar sistemidir.

Elmi üslubun leksikasının, demək olar ki, 90 faizini terminlər təşkil edir. Terminlər nəinki elmi üslubu digər üslublardan, həm də onun ayrı-ayrı sahələrini bir-birindən fərqləndirir. Məsələn, məlumdur ki, “ədəd”, “rəqəm” - riyaziyyata, “sintaksis”, “fonetika” – dilçiliyə, “qələvi”, “turşu” – kimyaya aid terminlərdir.

Terminlərin bədii üslubda işlənməsi tarixən də özünü göstərmişdir. Hələ C.Məmmədquluzadənin “Taxıl həkimi” hekayəsində tibbə, zoologiyaya aid xeyli termin (məməli heyvanlar, quşlar, qurdlar, böcəklər, tənəffüs cihazları, hiss cihazları, qurdun qabığı, qurdun ağızı və s.) işlənmişdi. Lakin bizi maraqlandıran müasir dövrdə terminlərin digər üslublarda necə işlənməsidir. Bədii əsərə terminlər bir neçə məqsədlə gətirilir:

1) Təsvir olunan şəraiti, obyektə hərtərəfli vermək məqsədilə:

- *Cərrahiyyə masasının üstünə aparın. Zəhranı çağırın. Yaralının bədənindəki güllə və çarpanaqları çıxarmaq lazımdır. – Şəfqət bacıları baş həkimin əmrini yerinə yetirdilər. Cərrahiyyə əməliyyatına lazım olan hər şeyi hazırladıqdan sonra Zəhranı çağırıdılar. Gördüyümüz kimi, bu mətnə tibbi terminlər (şəfqət bacısı, cərrahiyyə masası, baş həkim, cərrahiyyə əməliyyatı) işlənmişdir ki, bunlar bədii əsərə müəyyən zərurət üzündən daxil edilmişdir.*

2) Komik effekt yaratmaq məqsədilə: Ə.Cavadov yazır ki, “*mübtəda*” termini qrammatik termin kimi müəyyən kateqoriya ilə bağlıdır, onun adıdır.

Lakin bu terminin başa düşülməməsi, onun izahının başqa yolla aparılması gülüş yaradır. Əlbəttə, burada situasiyanın da rolu böyükdür. Belə bir üsuldan A.Seyfəddinin “Həsən müəllim” satirik hekayəsində istifadə edilmişdir.

Qrammatikanı bilməyən müəllim bu yolla ifşa edilmişdir”.

3) Terminlər surəti xarakterizə etmək üçün bədii əsərə gətirilir. Məsələn, yazıçı V.Babanlı “Vicdan susanda” romanının qəhrəmanı professor Günəşlini xarakterizə etmək üçün onun nitqlərinə külli miqdarda termin daxil edir.

Epistolıyar üslubda da terminlərə təsadüf olunur. Terminlər epistolıyar üslubda iki məqsədlə işlənir: 1. Müəllif məktubda elmi məsələlərin şərhini məqsəd kimi qoyanda. Bu zaman digər növ məktublara (şəxsi, intim-məişət, işgüzar) nisbətən terminlər daha çox istifadə olunur. 2. Müəllif məktubda təsvir olunan hadisələrlə əlaqədar terminlərdən istifadə edir. Bu terminlər heç bir elmi məlumat vermək məqsədi daşımada, məktubun ümumi məzmununda əks olunur. Özü də bu zaman, əsasən, peşə terminləri, hərbi terminlər (cəbhə məktublarında), ədəbiyyatşünaslığa aid terminlər (ədəbi məktublarda) öz əksini tapır.

Metaforlaşma bədii üsluba məxsus xüsusiyyətdir. Lakin elmi əsərlərdə də metaforalara rast gəlmək olur. Bu da, əlbəttə, bədii üslubun elmi üsluba təsiridir.

Elmi əsərlərdə istifadə olunan metaforaları iki qrupa ayırmaq olar:

1. Bəzən müəllif əsəri daha təsirli etmək məqsədilə metaforadan istifadə edir. Bu metaforaların bəziləri artıq dilimizdə sabitləşmiş söz birləşmələri şəklində olur. Məsələn: O, xalqlar və ədəbiyyatlar arasında *mənəvi körpüyə* çevrilən bədii tərcüməyə xüsusi meyl göstərmişdir.

2. Digər qrup metaforaları isə müəllif özü yaradır. Məsələn, “Atomdan plazmaya” kitabının müəllifi Akif Eyvazov emosionallıq və obrazlılıq məqsədi ilə atomları “*materiya kərpiclər*” adlandırır.

Bədii üslubda obrazlı ifadə vasitəsi kimi müqayisədən geniş şəkildə istifadə olunur. Məsələn, “Coşğun çaylar kimi axmağa, şimşək kimi çaxmağa, dağı-daşı lərzəyə salmağa qadir bir ürəyin həzin nəğməsi”.

Bu nümunələrdə müqayisələr cümlə daxilində işlənmişdir. Bəzən isə müqayisələr cümlələr arasında da olur. Bu zaman onlar əsərin təsir qüvvəsini artırmaqla bərabər, müəllifin fikirlərinin açıqlamasına, hərtərəfli verilməsinə də

imkan yaradır. Məsələn: *Hər pillə bir sonluqdur. Bütün pillələr isə bir yerdə sonsuzluqdur.*

ƏDƏBİ DİLİN MƏCAZİ-ESTETİK LEKSİK VASİTƏLƏRİ

Sözün təbiəti, lüğəvi mənası, semantik quruluşu, funksional variantları, ifadəlilik imkanları, üslubi ayrıntıları,estetikasını və başqa xüsusiyyətlərini filoloq alimlərin diqqət mərkəzində olan əsas məqamlar kimi qeyd etmək olar. Bu məsələlər içərisində məcaz xüsusi yer tutur. Çünki “məcaz dilin həm zənginliyini, həm də ifadə qüdrətini təmin edən ən zəruri amildir”¹¹.

Məcaz sözün semantikasını ilə bağlı vacib bir dil hadisəsidir. Bu hadisənin sözün çoxmənalılığını əsasında yaranır. Çünki məcaz sözün əsas, ilkin, həqiqi mənasından törəyir və ona istinad edir. Belə ki, hər bir çoxmənalı sözün mənalılarından biri əsas, ilkin, həqiqi, digəri isə ikinci dərəcəli və məcazi olur. Əgər sözün əsas, ilkin, həqiqi mənası mətnsiz aydınsa, onun əsl təbiəti, çoxmənalılığını mətn daxilində açıqlanır. Çünki sözün yaşadığı və dəyişdiyi mühit məhz nitqdır.

Məcaz daimi inkişafda və təşəkkül etməkdədir. Belə ki, klassik ədəbiyyatımızda mövcud olan məcazlarla yanaşı, çağdaş ədəbiyyatımızda yeni

---

¹¹ Turkan Əfəndiyeva. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, Nurlan, 2007, s.80

tələblər, yeni mövzular, janrlar və ədəbi cərəyanlarla əlaqədar tamamilə başqa səciyyə daşıyan məcazlar meydana çıxmaqdadır. Eyni zamanda çağdaş dövrümüzdə zamanla ayaqlaşmayan başqa təsvir vasitələri kimi, məcazların da bir qismi istifadədən çıxmış, arxaikləşmiş (bunların çoxu ərəb və fars sözləridir), başqa bir qismi müasir tələblərə uyğun olaraq mənasını dəyişmişdir. Bununla belə, məcaz dilin kəlmə xəzinəsini zənginləşdirən, onun ifadə qüdrətini təmin edən leksik-semantik vasitə olaraq qalmaqdadır. Həm də dilimizin məcazlar sistemi bədii üslubun ən qüvvətli bədii ifadə və bədii təsvir vasitəsi kimi mühüm rol oynamaqdadır.

Məcaz dilin kateqoriyalarından biridir. İnsan təfəkkürü daim hiss-həyəcana, estetikaya, obrazlılığa meyl göstərdiyi üçün məcaz yaranır. Buna görə məcaz insan psixologiyası ilə sıx bağlıdır. Belə ki, insan onu əhatə edən əşyaların, hadisələrin, əlamətlərin arasında şüuraltı olaraq əlaqələr yaradır, onları bir-birinə bənzədir. Varlıqdakı əşyaların və hadisələrin, ən zəngin dilin belə, kəlmə xəzinəsindəki sözlərdən qat-qat çox olduğu üçün bu hal çox vacibdir. Dildə iki cür məcaz mövcuddur:

1) ümumdil məcazları;

---

2) bədii-estetik məcazlar.

Dilimizin bütün üslublarında işlənən məcazlara ümumdil məcazları deyilir. Bunların bir qismi həyəcanlılıq əlamətini tamamilə itirmiş, adi neytral kəlmə və terminlərə çevrilmişdir. Ona görə də onlar artıq məcaz kimi qəbul edilmir (dağın ətəyi, ağacın başı, çayın qolu və s.), digər bir qismi isə (aslan, tülkü, kəklik, gül və s. adam barəsində) geniş şəkildə canlı danışıq dilində işlənir, xalq ədəbiyyatında və bədii üslubda qüvvətli hiss-həyəcan bildirən vasitə kimi çıxış edir.

Bədii-estetik məcazlara ancaq bədii əsərlərdə rast gəlirik. Həmin məcazların da iki növü mövcuddur:

1) ümumiyyətlə bədii üsluba xas olan məcazlar, yəni bunlara hər bir ədibin dilində təsadüf etmək olur;

2) fərdi bədii-estetik məcazlar, yəni müəyyən bir yazıçı ya şairin üslubuna və ya dilinə xas olan məcazlar.

İkinci növ məcazlar üslubi məqsədə uyğun meydana gəlir və müvafiq əsərin estetik elementi sayılır. Fərdi bədii-estetik məcazlar obrazlı şəkildə insan duyğularının və məntiqi düşüncənin vəhdəti nəticəsində ortaya çıxır. Həmin obyektlər - əşya və hadisələr əsasən mücərrəd və konkret anlayış bildirən adlarla təmsil olunur. Üslubi-estetik məcazların əksəriyyəti fərdi xarakter daşıyır. “Əşya və hadisələrinə subyektiv qiymət verməyə çalışan sənətkar sözün dərinliklərində gizlənən müxtəlif mənə çalarlarını ortaya çıxarır və bunun sayəsində qüvvətli ekspressiyaya malik məcazlar yaradır”¹².

Hər obyektin saysız-hesabsız əlamətləri mövcuddur. Məcaz isə çeşidli özəlliklər sırasından yalnız birini əks etdirir. Bunun özündə bir subyektivlik, fərdilik vardır. Ona görə də bədii-fərdi məcaz hər zaman subyektivdir.

Hər bir xalqın dilində mövcud olan məcazlar həmin xalqın yaşadığı coğrafi şərait, təbiət, iqlim, mühit, iqtisadi fəaliyyət və başqa bu kimi şərtlərlə bağlıdır. Məsələn, milli ədəbiyyatımızda məcazi mənada daha çox çinar, sərvi, sənubər,

---

yasəmən, palıd kimi ağacların adları işlənir. Bədii əsərlərimizdə gözəl qadın və onun cizgiləri adətən qızılgülə bənzədilir. Hind poeziyasında isə həmin müqayisə lotos çiçəyi ilə verilir.

Digər tərəfdən, bu və ya digər əşya, hadisə hər xalqda eyni hiss oymur. Yəni bir xalqın təfəkküründə, dilində bu və ya digər əşya müsbət təsəvvür, poetik ifadələr yaratdığı halda, başqa bir xalqda həmin obyekt mənfi ekspressiya oyadır. Məsələn, hind xalqı fili əzəmətli, alicənab heyvan kimi qiymətləndirdiyi üçün bədii yaradıcılığında da həmin heyvanın adı müsbət mənada poetikləşir. Belə ki,

---

¹² Turkan Əfəndiyeva. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, Nurlan, 2007, s.80

qeyri-adi gözəlliyə malik qadınların yerişi filin əzəmətli yerişinə bənzədilir, tərif edilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında isə gözəl qadın, onun simasının cizgiləri, nazlıqəmzəli yerişi əsasən *ceyran, maral, kəklik, tovuz, sona, durna* və s. bu kimi sözlər ilə təsvir edilir. Bu da təbiidir. Çünki təbiətimizə məxsus həmin heyvanlar, quşlar hələ qədim zamanlardan gözəlliyin timsalı kimi xalq arasında və xalq ədəbiyyatında, folklorda, daha sonralar isə bədii əsərlərdə istifadə edilmişdir.

Əlaqələrin səciyyəsinə uyğun olaraq məcazın ayrı-ayrı növləri ortaya çıxır. Yəni sözlərin məcazi mənə qazanmasında əşya, hadisə, hərəkət, əlamət və bu kimiləri arasında məkan, zaman, vasitə, məntiqi-səbəbiyyət, xüsusilə də bənzərlik əlaqəsi çox vacibdir.

Bənzərlik əlaqəsi üzərində meydana gələn məcaz *metafora* (yəni mənə köçürülməsi) və *epitetdir* (yəni bədii sifət). Məcazın həmin növlərinin ardınca gələn məkan, zaman, məntiqi-səbəbiyyət əsasında meydana çıxan *metonimiya* (yəni ad köçürülməsi) və sinekdoxadır (yəni fərzətmə). Bu məcazlar dilin ən ifadəli qatını təşkil edir. Məcazın dilimizdə işlənən növləri haqda növbəti bölmələrdə ətraflı şəkildə danışılacaq.

Dildə ancaq müəyyən söz qrupları semantikasına görə məcaziləşə bilər. Bu söz qrupları aşağıdakılardır:

1. ***Fauna-heyvanat*** aləminə aid sözlərin böyük bir qismi məcaziləşir, yəni heyvan, quş, həşərat adları, məsələn: *aslan, şir, pələng, tülkü, qurd, canavar, ayı, qoyun, quzu, maral, ceyran, sona, kəklik, bülbül, tovuz, durna, şahin, tərhan, göyərçin, bayquş, qarğa, qurbağa, ilan, hörümçək, kərtənkələ* və s. Bu sözlər fikrin yüksək ekspressiya qüdrəti ilə həm də yığcam, lakonik bir şəkildə ifadəsinə yardım göstərir.

Dilçilikdə heyvan və quş adları əsasında yaranan məcazlar daha çox simvol, rəmz kimi dəyərləndirilir. Canlı danışmaq dilində bu tipli məcazlar əsrlər boyu

işlənmişdir. Buna nümunə olaraq atalar sözlərini, bayatıları, zərb-məsəlləri, dastanları, əfsanələri göstərmək olar:

Qurd balası qurd olar;

Ac toyuq yuxusunda darı görər; İt

hürər, karvan keçər;

Meşə çaqqalsız olmaz;

Aslanın erkəyi, dişisi olmaz və s.

2. **Flora-bitki** dünyası ilə əlaqədar adların da bir qismi məcaziləşir; məsələn:

gül, çiçək, bənövşə, qərənfil, lələ, yasəmən, püstə, badam, palıd, çinar, sərv, sənubər və s. Məcəzi mənada qüvvətli hiss-həyəcana malik olaraq həmin kəlmələr bədii üslubda ən parlaq təsvir vasitəsinə çevrilir.

3. **Qiymətli mineral və metal** adlarının da müəyyən bir hissəsi məcaziləşir. Məsələn, *inci, mirvari, dürdanə, zümrüd, cəvahir, mərcan, mərmər, qızıl, altın, gümüş, yaqut, firuzə, almaz, sədəf, brilyant, dəmir, polad* və s. Bu tipli məcazlar müsbət hiss-həyəcan ifadə edir, qüvvətli təsvir vasitəsidir. Bunu irəlidə verilən bədii mətnlər təsdiq edir.

4. **İlin mövsümlərini** bildirən sözlər də məcaziləşir. Məsələn: *yaz, bahar, payız, qış* kimi sözlər çeşidli məcazi mənalar ifadə edir: ilin ən gözəl dövrünü bildirən *bahar, yaz* xoşbəxtlik, sevinc kimi müsbət məcazi mənalar, *payız, qış* isə insanın ixtiyarlaşmış, müdrik dövrünü təsvir edir.

5. **Günün müəyyən vaxtını** bildirən *səhər, sabah, gündüz, gecə* kimi leksemlər də məcazi mənə kəsb edə bilər: *səhər, sabah, gündüz, xoşbəxtlik, gözəl həyat, azadlıq rəmzi* olaraq, *gecə* isə çətin, ağır yaşayış, həyat simvolu kimi işlənir. Bədii mətndə bəzən daha təsirli şəkildə fikrin ifadəsi üçün sənət adamları əksmənalı sözləri qarşılaşdırılmış şəkildə istifadə edir. Bu bir üslubi üsuldur.

6. **Təbiət hadisələrini** bildirən adlardan *tufan, fırtına, zülmət, zəlzələ, boran, qar, külək, rüzgar, çovğun, yel, bulud* kimiləri məcazi mənə qazana bilər. Həmin

funksiyada bunlar əsasən mənfi anlayış bildirir, yəni dava, vuruşma, döyüş, qarma-qarışıqlıq, qəm, kədər və s. bu kimi ekspressiv çalarlar ifadə edir.

7. Dəyərli qumaş adları da məcaziləşir; məsələn: *ipək*, *atlaz*, *məxmərə* xas olan parlaqlıq, hamarlıq, əlvanlıq və incəlik bunları qüvvətli təsvir vasitəsinə çevirməyə imkan verir.

8. ***Göy cisimləri*** adlarından *ay*, *günəş*, *ulduz* kimi və semantikasına görə bu qrupa yaxın olan *işıq* sözü məcazi mənada olduqca estetik və təsiredicidir. Ona görə də bu cür məcazlar bədii-poetik əsərlərdə yüksək ifadə qüdrəti daşıyır.

9. ***Aləm, dünya, cahan kimi sinonim sözlər*** də məcazi funksiyada çıxış edə bilirlər. Həmin funksiyada bu sözlər əzəmət və qüdrət kimi mənalar kəsb edir.

10. ***Dini-əsatiri anlayışlar*** bildirən sözlərdən də müəyyən bir qismi məcaziləşir. Məsələn: *əjdaha*, *cadugər*, *iblis*, *mələk*, *ifritə*, *şeytan*, *əcinnə*, *afət* kimiləri. Belə məcazlar qiymətverici, xarakterizəedici vasitə olaraq yüksək hisshəyəcan ifadə edir.

11. ***Şəxs adları*** əsasında yaranan məcazlar da mövcuddur. Yəni şəxs adlarından ibarət olan xüsusi isimlərin ümumi isimlərə çevrilməsi. Bu cür hadisəyə *antonamasiya* deyilir. Antonamasiya qüvvətli psixoloji bir hadisədir. Belə ki, tarixdə və bədii ədəbiyyatda müəyyən əlamətlərinə görə məşhurlaşmış şəxslərin adlarından bənzəyiş əsasında başqası barəsində təsviredici vasitə kimi istifadə edildikdə həmin şəxsin adı məcazi mənə qazanmış olur və yüksək mənə gücünə malik olur. Dünya tarixində və ədəbiyyatında səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə fərqlənən və məşhurlaşan bir sıra şəxslərin və bədii qəhrəmanların adları (məsələn, *Napoleon*, *Alfons*, *Don Kixot*, *Don Juan* və s. bu kimiləri) artıq bir çox dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində məcazi mənada qüvvətli xarakterizəedici vasitə kimi işlənməkdədir. Ədəbiyyatımızda coşğun eşqin rəmzi sayılan *Leyli və Məcnun*, *Əsli və Kərəm*, *Fərhad və Şirin*, cəsarət və qəhrəmanlığı simvolikləşdirilən *Koroğlu və Qaçaq Nəbi*, xəsislik və cahilliyin timsalı olan *Hacı Qara* və *Məşədi İbad* kimilərinin adları bir sıra hallarda məcazi funksiyada çıxış edir.

Onu da qeyd etməliyik ki, şəxs adları əsasında ortaya çıxan məcazlar həm təkdə, həm də cəmdə ola bilər. Belə məcazların yaranmasına əsas verən isimlər elə bir səciyyəyə malik şəxs adlarıdır ki, cəmdə işlənən güclü təsvir və ifadə vasitəsinə çevrilir.

Onu da nəzərə almalıyıq ki, bu tipli məcazlara daha çox satirik əsərlərdə təsadüf edilir; çünki burada onlara məxsus yüksək ifadə qüdrəti həmin janrdə istehza, ironiya kimi üslubi ayrıntılarının ifadəsi üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Məsələn, M.Ə.Sabir “Daşqəlbli insanları neylərdin, ilahi?” misrası ilə başlanan şeirində bu cür ümumiləşdirilmiş vasitələrlə dövrünün eyiblərini, haqsızlıqlarını tənqid edir:

Tacirlərimiz *sonyalara* bənd olacaqmış, Bədbəxt
tükəzbanları neylərdin, ilahi?

-lar, -lər şəkilçisi ancaq xüsusi isimlər deyil, ümumi isimlərə də birləşəndə güclü anlam daşıyan məcazlar meydana çıxarır. Bu məcazlar bədii əsərdə təsvir olunan ictimai təbəqə nümayəndələrinin satirik planda təsviri üçün istifadə olunur.

12. Bir qrup məcazlar da ***idiomatik birləşmələr*** əsasında ortaya çıxır. Dilimizdə bir sıra anlayışların daha mənalı, daha təsirli şəkildə söylənməsi üçün məcazi təbiətə malik tərkiblərdən istifadə edilir ki, bunlar bu və ya digər məfhumun ya olduqca yumşaldılmış, ya son dərəcə kəskin şəkildə ifadəsi ilə əlaqədar əmələ gəlir. Məsələn, ölmək anlayışı üçün istifadə edilən *ömrünü sizə tapşırmaq, gözlərini əbədi yummaq, vaxtsız sönmək, kəfən geymək, qara torpağın altına getmək, əbədi yuxulamaq, çırağ kimi sönmək, şam kimi ərimək* və s.; evlənmək və evləndirməklə bağlı *məfhumlar başbir olmaq, bir yastığa baş qoymaq, ayağı yığılmaq, başını bənd eləmək* və s. əğlamaq məhfumu isə göz yaşları tökmək, gözlərinə dəm vermək və s. idiomatik tərkiblərlə ifadə olunur ki, bunun əsasında məcaz durur.

Dilimizdə məcazlar yuxarıda sadalanan semantik söz qrupları, şəxs adları, *-lar, -lər* şəkilçisinin iştirakı və frazeoloji-idiomatik birləşmələr nəticəsində yaranır. Məcaz əsasında əmələ gələn frazeoloji birləşmələr **evfemizmlər** adlanır. Məcazlar sırasında ən qüvvətli isə **metaforadır**.

MƏCAZLAR VƏ ONLARIN ÜSLUBİ ƏHƏMİYYƏTİ

Bəzi üslublarda, xüsusi ilə bədii üslubda, publisistik üslubda və danışiq dilində nitqə əlavə emosional-ekspressiv çalar verən dil vahidləri istifadə olunur. Dilin ifadəliliyini artıran vacib element sözün məcazi mənasıdır. “Sözün əlavə vəzifədə, dolayı yolla ifadə etdiyi məna məcazi məna adlanır” (D.Əliyeva. praktik üslubiyyat. Bakı, 2011, c. 16). Məcəzin dildə bir neçə təzahür forması vardır. Onlardan daha geniş yayılan və əsas olan bir neçəsinin təhlili aşağıda verilir.

Metafora yunancadan tərcümədə köçürülmə mənasını bildirir. Metafora leksik semantik kateqoriyaya aiddir. Metafora funksional cəhətdən təşbehlə oxşar olsa da, struktur cəhətdən ondan fərqlənir. Belə ki, təşbehdən fərqli olaraq, metafora yalnız bənzədilən olur. Bu cəhət metaforanı daha kompakt və obrazlı edir.

Metafora məcazlar arasında ən geniş yayılındır. Çünki, əşya və hadisələr arasında oxşarlıq saysız-hesabsız cəhətlər üzərində qurula bilər.

Metaforanın əmələ gəlməsi təfəkkürün müxtəlif əşya və hadisələr arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələri dərk etmə bacarığı ilə bağlı bir hadisədir. Yəni əşya və hadisələr arasında bənzəyiş, oxşarlıq, müqayisə kimi əlaqələr mövcuddur. Məhz həmin əlamətlərin varlığı bir predmetin adını başqası üçün də işlətməyə imkan verir. Bir predmetin adını başqasının üzərinə götürüb işlətmək üçün həmin obyektə xas olan əlamətlərdən birisi əsas ola bilər. Məsələn, tülkü heyvan adıdır. Bu heyvana məxsus hiyləgərlik, biclik, qorxaqlıq kimi səciyyəvi xüsusiyyətlər onun adının metaforaya çevrilməsinə zəmin yaradır. Belə ki, müəyyən bir şəxsdə bu əlamətlərdən yalnız birinin olması onu tülkü sözü ilə adlandırmaq üçün kifayətdir. Lakin metaforanı bədii dilə aid etmək olmaz. O, ümumiyyətlə, emosional ekspressiv xarakterə malik canlı danışiq dilinə aiddir. Metafora dilin lüğət tərkibini, leksikasını zənginləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, dilimizdə terminlərin əksəriyyəti metaforalaşma prosesinin nəticəsidir. “...Metafora dilin

obrazlı vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də dilin faydalı və xeyirli hadisələrindəndir”¹³.

Metaforanın əmələ gəlməsi müxtəlif yollarla mümkündür. Nəticədə onun rəngarəng formaları yaranır.

1. Zahiri oxşarlıqla bağlı yaranan metaforalar. Məsələn ayaqqabının ucu, çayın qolu, südün üzü və s.

2. Daxili əlamətlərinə görə oxşarlıq nəticəsində yaranan metaforalar. Məsələn, tülkü, maral, aslan, canavar, quzu və s. heyvan və quş adları insan üzərinə köçürüldükdə bu sözlər metaforaya çevrilir.

3. İnsan və ümumiyyətlə canlılara məxsus hərəkətlər əşyaların üzərinə keçirildikdə metafora yaranır. Məs, ölüm gəlir, fikir doğulur və s.

4. Bütün feillər cansız əşyalar bildirən isimlərə birləşib onları canlandırır. Məs. adam quruyub, insan kök salır, ürək sevinir, üz gülür - bunlar frazeoloji metafora nümunələridir.

Gördüyümüz kimi, bütün metaforalar obrazlı müqayisə nəticəsində əmələ gəlir. Bu səbəbdən hər bir metaforada gizli müqayisə vardır. “Metaforalar təşbehə nisbətən daha qüvvətli təsir yaradır. Burada maksimum yığcamlıq nəzəri cəlb edir”¹⁴.

Sözün məcazi mənasından törəmiş, lakin artıq sabitləşmiş və bəzən terminə çevrilmiş metaforalar ümumişlək hesab edilir. Üslubi metafora isə bədii dilin məhsuludur. O, üslubi məqsədə müvafiq olaraq bədii əsərdə əmələ gəlir. Bu cür metaforalar danışıq dilində işlənmir.

Poetik metafora obrazlı təfəkkürün bəhrəsidir. Bu növ metafora hissi duyğular və məntiqi qavranışın vəhdətindən əmələ gəlir. Obrazlı təfəkkürün sahibi olan yazıçı bəzən elə obyektlərin arasındakı əlaqələri duyur və dərk edir ki,

---

¹³ T.Əfəndiyeva. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti. Bakı, Elm, 1980, s. 82

¹⁴ (M.Adilov, R.Rzanın dili və üslubu haqqında bəzi qeydlər) - Azərbaycan jurnalı №3
 . “D.Əliyeva.Praktik üslubiyyat .Bakı.2011,s.16

bu,təfəkkür üçün qeyri-adidir. Həmin obyektlər əksərən mücərrəd və konkret anlayış bildirən əşya və hadisələrin adıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, poetik metafora fərdi xarakter daşıyır.

Bədii metafora mürəkkəb olsa da, asan qavranılır.

Quruluş etibarilə metaforalar iki cür olur: 1) sadə 2) mürəkkəb.

Metaforaların bir qismi müsbət ekspressiya, digər bir qismi isə mənfi ekspressiya ifadə edir. Lakin bəzən situasiya ilə bağlı olaraq metaforanın semantikasını dəyişir. Yəni, müsbət mənəli metafora mənfi, mənfi mənəli ifadə edən metafora isə müsbət çalarlar ifadə edir. Bu hallar daha çox ironik-ekspressiv rəngin əlavə edilməsi məqsədilə işlədilir.

Sinonim olmayan sözlərin bir hissəsi metafora funksiyasında sinonimləşir. Məsələn, *səhər, sabah, gündüz, yaz, bahar* kimi metaforalar xoşbəxtlik, azadlıq kimi mənaları ifadə edərkən sinonim cərgə yaradır. Qış, gecə sözləri isə pis gün ifadə etdiyi halda sinonim cərgə yaratmış olur.

Dilin digər hadisələri kimi metafora da tarixi xarakter daşıyır, yəni daim inkişaf edir.

Epitet – Azərbaycan dilinin obrazlı ifadə vasitələrindən biridir.

Yunancadan tərcümədə epitet “əlavə” deməkdir. Epitetin əsas qayəsi əşya və ya hadisəni bildirən sözlərə əlavə edilməkdir. O, sözün həm həqiqi, həm məcazi mənasından törəyə bilər. Poetik nitqdə işlənən epitetlərin əksəriyyəti məcazi xarakterə malikdir.

Epitet assosiasiyanın nəticəsidir. Bir əlamətin adı oxşarlıqla əlaqədar bir başqa predmetin əlaməti kimi istifadə edilir. Cansız əşyaların keyfiyyətləri insanın üzərinə keçirilə və əksinə işləyə bilər. Məsələn: qələm qaşlar, püstə ağız, xumar gözlü gecə, nazlı bahar, şən ləpələr və s.

Epitetin əsas xüsusiyyəti odur ki, heç zaman müstəqil şəkildə işlənmir.

Epitet yüksək obrazlılığa malik olan bədii təyindir. O, özündə bədiilik və məntiqiliyi sıx birləşdirir. Təbii ki, bir əşyanın saysız-hesabsız əlamətləri mövcuddur. Epitet isə onlardan yalnız birini bildirir. Elə bu seçimin özü subyektiv və fərddir. Odur ki, epitet həmişə subyektivdir. Epitet bədii dilə, xüsusilə şerə yeni ruh, bədiilik və emosionallıq gətirir.

Quruluş etibarını ilə epitet sadə və mürəkkəb olur. Yəni epitet həm bir, həm də bir neçə sözlə ifadə edilir.

Epitet vəzifəsində adətən əsas nitq hissələri iştirak edir:

1) Sifət funksiyasında çıxış edən isimlər (lalə yanaq, bulud zülf, qızıl səhər, mirvari diş)

2) Sifətlə ifadə olunanlar: yaşıl gözlü dəniz, şəhla gözlər, bəyaz qollar və s.

Epitet şifahi xalq yaradıcılığında da geniş istifadə olunmuşdur. Tarixi bir kateqoriya kimi, zaman keçdikcə inkişaf etmişdir.

Epitet hər hansı bir əşyaya və ya hərəkətə xas olan cəhəti vurğulayaraq ifadə edən sözə deyilir. Epitetin üslubi funksiyası onun bədii ifadəliliyidir. Onlar yüksək obrazlılığa malik olduqları üçün təsvirin, tərənnümün daha da ifadəli alınmasına və diqqətin bir nöqtəyə toplanmasına xidmət edirlər. Məhz bu xüsusiyyətlər onları qrammatik təyinlərdən fərqləndirir (Dürdanə Əliyeva "Praktik üslubiyyat", Bakı 2011, səh.16). Bədii təyinlər məcazi mənə üzərində qurulur.

Təşbeh – birini digəri ilə izah etmək məqsədilə əşya və ya hadisələrin müqayisəsidir. Təşbeh aşağıdakı hissələrdən ibarət olur:

1. Bənzəyən
2. Bənzədilən
3. Bənzətmə qoşması, bənzətmə əlaməti

Yerdən ayağını *quş kimi* üzüb

Yay kimi dartınıb *ox kimi* süzüb.

Bəzən təşbeh yalnız birinci iki hissədən ibarət olur.

Təşbehin üslubi funksiyası mətndə yaratdığı bədii ifadəlilikdir. Təşbeh sadəcə müqayisə deyil. O, bədii obrazın yaradılmasına, mətnin obrazlılığına xidmət edir.

Sadə təşbehlər iki hadisənin bir ümumi cəhəti üzrə müqayisəsidir.

Mürəkkəb təşbehlər hadisələrin bir sıra ümumi cəhətlər üzrə müqayisəsidir.

Metonimiya-məcəzin növlərindən biridir. Həm əmələgəlmə prinsipinə, həm də dildə daşdığı funksiyalarına görə metonimik məcaz metaforik məcazdan fərqlənir. Belə ki, metonimiya bənzəyiş əsasında yox, bir-birindən fərqli olan əşya və hadisələrin qarşılaşdırılması və bunun nəticəsində əmələ gələn daxili və zahiri əlaqələr üzrə yaranır. Məsələn, *sağ əl* ifadəsi. İlk baxışda bu ifadə arxa, kömək, dayaq anlayışlarını özündə ehtiva vermir. Lakin fizioloji planda insanın daha çox sağ əlindən istifadə etməsi bu məcazi mənənin yaranmasına səbəb olur. Metafora kimi metonimiya da insan təfəkkürünün məhsuludur. O da metafora kimi tarixi xarakter daşıyır-yəni zamanla dəyişmiş və inkişaf etmişdir. Metonimiya müsbət bir hadisədir, ifadəlilik keyfiyyətinə və istifadə dairəsinə görə metonimiyanın iki növü diqqəti cəlb edir:

- 1) Sabit, ümumişlək metonimiya
- 2) Obrazlı metonimiya.

Sabit metonimiyalar adi ifadələr və termin səciyyəli sözlərdən ibarətdir.

Obrazlı metonimiyalar isə termin kimi yox, ifadəliliyini hələ tərk etməmiş məcazlar kimi çıxış edir. Bədii üslubda fərdi metonimiyalara da rast gəlinir.

Metonimiya yalnız sözün məcazi mənasından törəyir, əşya və hadisələr arasında əlaqələrin mövcudluğundan asılı olur.

Metonimiya bədii üslubda istifadə olunan ən mühüm və faydalı nitq vahididir. O, bədii dilin ifadəlilik və obrazlılıq imkanlarını artırır. Müvafiq keyfiyyətin köçürülməsinə əsasən metonimiyanın aşağıdakı növləri var:

1. Məkana görə adın köçürülməsi. Belə metonimiyaların səciyyəsi ondan ibarətdir ki, bu və ya digər məkan adı həmin məkanda müvəqqəti və ya daimi yaşayan əhalini bildirmək üçün işlədilir (bütün kənd tamaşaya durmuşdu). Məkan əlaqəsi əsasında yaranan metonimiyaların cürbəcür formaları özünü göstərir. Bunlardan ən geniş yayılanı müəyyən bir əşyanın adının onun içində yerləşən predmetin əvəzinə işlədilməsindən yaranan metonimiyadır.

2. Zamana görə adın köçürülməsi (Keçmişim gözümdə canlandı.)

3. Müəllif-əsər köçürülməsi (Mən Nizamini tam oxudum.)

4. Maddi əsasa görə köçürülmə (O, üç qab yedi.)

5. Məntiqi səbəbiyyət əsasında əmələ gələn metonimiyalar. Bunlardan ifadəlilik cəhətdən ən maraqlıları aşağıdakılardır: a) şəxs adları əsasında yaranan metonimiyalar. Bəzi hallarda metonimiya vəzifəsində klassik qəhrəmanların adları çıxış edir (Leyli və Məcnun, Demon, Topal Teymur və s.); b) Şəxs adının onun istehsal etdiyi əşyalar üzərinə köçürülməsinə də tez-tez rast gəlinir. (Chevrolet, Ford, Chanel)

Sinekdoxa. Məcəzin növlərindən biri də sinekdoxadır. Sinekdoxa kəmiyyət əlaqəsi əsasında bir hadisənin mənasının digərinə keçirilməsini ifadə edir. Sinekdoxa metonimiyaya çox yaxındır. Sadəcə metonimiya məkan, zaman, məntiq, səbəbiyyət əlaqəsi əsasında bir əşyanın başqa bir əşya üzərinə keçirilməsi ilə əlaqədar əmələ gəlsə, sinekdoxanın yaranması kəmiyyət əlaməti əsasında bir əşyanın o birinin üzərinə keçirməsi nəticəsində mümkün olur. Yəni eyni söz həm bütöv bir əşya, həm də onun bir hissəsi mənasında işlədilir. Məsələn, 1.

tələbənin əsas vəzifəsi oxumaqdır cümləsində işlənən *tələbə* sözü ümumi mənada işlədilir. 2. Çoxun az mənasında işlədilməsi: *nizamilər, füzulilər, koroğlular* və s. “...sinekdoxanın mahiyyəti bu və ya digər məfhumu fərz etməkdən ibarətdir”¹⁵.

---

¹⁵ T.Əfəndiyeva. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı, Elm, 1980, s. 112

Yəni tək halda işlənən hər hansı bir leksik vahid cəmlilik məzmununu ifadə edir. Sinekdoxa üslubi faktdır. “Onlar mətndə yığcamlıq və ifadəlilik yaradır, fikrin təsdiqi, predmetin bir ad altında bütövləşməsi, tanınması və konkretləşməsi üçün geniş imkanlar açır”¹⁶. Məsələn:

“Aldım sorağını bu sədaqətin

Vaqiflər, Zakirlər yadıma düşdü”. (H.Hüseynzadə)

Sinekdoxa aşağıdakı üsullarla yarana bilər:

1. Cəm halın tək halda istifadə olunması ilə və ya əksinə (məsələn, Şəhər tamamilə yatmışdır.).
2. Hissənin tam əvəzinə işlədilməsi yolu ilə (məsələn, Mənə bir qapı göstərin.).

Sinekdoxa obrazların səciyyələndirilməsi və fərdiləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlar emosionallıq, ekspressivlik, eləcə də obrazlılığın bədii yaradıcısıdır.

Hiperbola və litota. Hiperbola hər hansı bir hadisənin həddindən artıq şişirdilməsini əks etdirən obrazlı ifadədir.(məsələn,Pələng insanlar güclü olur.).

Litota hər hansı bir hadisənin həddindən artıq kiçildilməsini əks etdirən obrazlı ifadədir.(məsələn,Agzı kiçik bir püstədir.).

Hiperbola və litota əsasən publisistik, bədii və məişət üslublarında geniş istifadə olunur. Onlar təsviri daha canlı və cəlbedici etmək üçün istifadə olunur. Ona görə də rəsmi - işgüzar və elmi üslublarda onlardan çox nadir hallarda istifadə olunur. Hiperbola və litotanın 2 növü vardır: ümumdil və fərdi üslubi. Məsələn, danışığ dilində geniş istifadə olunan bu kəlmələr litota və hiperbola üzərində qurulub.

---

¹⁶ D.T.Əliyeva. Praktiki üslubiyyat. Bakı, Mütərcim, 2011. s.21

TAPŞIRIQ NÜMÜNƏLƏRİ

1. Təqdim olunan nümunələrdə məcazları göstərin və təhlil

edin: Dərdim çoxdur, dindirməyin,
həzərat, Məni bir alagöz ceyran
öldürür...

Bu da haqqı-salam bu da duz-çörək...
Dünyada dərd varmı mənim dərdim tək?

(Aşıq Ələsgər)

Vaqif: - Bu xan bir ilanmış, saray – yuvası...
Zəhrimar qoxuyur onun havası.

(S.Vurğun."Vaqif"dramı).

Hər yetən gözələ gözəl demərəm,
Gözəldə gərəkdir işvə naz ola.
Buxağında ətri-bənövşə verə,
Qoynu gülşən ola, bahar-yaz ola.
Baxışın bağrımı döndərdi qana,
Ağzın sədəf, dişlərinidir dürdana,
Əcayib cəvahir, ləli sevmişəm.

(M.P.Vaqif."Sevmişəm şeiri);

Törə meyvələri

Yelin-yelin üzümlü

Altı qızıl,

Üstə qızıl,

Hər sınağa,
Hər möhnətə
dözümlü

Bakım!

(R.Rza, Bakım şeiri).

Ey azad gün, azad insan,
Doyunca iç bu bahardan!
Bizim xallı xalçalardan
Sər çinar kölgəsinə,
Alqış günəş ölkəsinə!

(S.Vurğun, Azərbaycan şeiri);

2. Təqdim olunan nümunələrdə məcazların növlərini müəyyən edin.

Bir sahilə gəncik çəmənlərim qaldı.

Eşqimin, arzularımın gözəl çəməni.

Bir sahilə günəşli bir payız gözləyir məni.

(M.Dilbazi, Əlli yazım şeiri)

İxtiyar: - Döndü qaranlıq gecəyə gündüzüm.

(H.Cavid, İblis əsəri)

Məzlumların qəzəbi

Çox tufanlar qoparasıdır –

Hələ bu harasıdır, hələ bu harasıdır!

(R.Rza, Hələ bu harasıdır şeiri).

Vaqif (Xuraman) – Amandır, örtməsin, ey nazlı nigar,

O ay camalını qara buludlar!

(S.Vurğun, Vaqif dramı).

Günəş də bəzədi
sevgilisini Ən nadir
bəzəklərlə...

Yaşıl məxmərlə,
Əlvan ipəklərlə...

(M.Dilbazi, Meşə şeiri).

Ciyərə dolmayır nə toz, nə torpaq...

Abşeron yamyaşıl bir *atlas* geyir.

(S.Vurğun, Lirika şeiri).

3. Təqdim olunan metaforaların hansı üslubi məqsədən xidmət etdiklərini izah

edin Vaqif: - A qızım, üzündən götür duvağı,

Qoy açıq görünsün ayın qabağı.

(S.Vurğun, Vaqif dramı).

Vaqif: - Dünya yaranmamış ötərgi bir səs,

Günəş qaranlıqla yaşaya bilməz.

(S.Vurğun, Vaqif dramı).

Mən işıqam – qaranlığın qənimi,

Mən insanam,

Daşıyırım qəlbimdə

Dünyaların sevincini, qəmini.

(R.Rza, Mən torpağam şeiri).

İki böyük zat içəri girdi. Onlardan birisi gənc şair Nizami, o birisi isə qoca şairə Məhsəti xanım idi... Atabəy onlara baxdığı zaman iki böyük dünyanın onun oturduğu taxta tərəf irəlilədiyini hiss edir və düşünürdü.

(M.S.Ordubadi, Qılınc və qələm əsəri).

Orxan: - Ah, gözəl çərkəz qızı, nazlı İsmət,

Mələk üzlü şeytan, incəbel afət!

(H.Cavid, Ana əsəri).

Oturuşu Şirin, duruşu Leyli,

Qəmzəsi sitəmli, yarı gileyli...

Gecə-gündüz zövqü səfada meyli,

Həm özü, həm fikri xəyalı sərxoş!

(M.P.Vaqif Sərxoş şeiri);

Salon titrəyir əl səsindən,

Paris *Məcnun olmuş* dəli nəşəsindən.

(R.Rza, Madrid şeiri)

4. Təqdim olunan nümunəyə uyğun şəkildə Məcnun, Leyli, Koroğlu, Kolumb, Ford kimi adlardan istifadə edib cümlələr qurun.

Nümunə:

Sanma könlüm sınaşdır,
Kərəm olub yanasıdır.

(Q.Qasımzadə, Bənövşə yarpaqları
şeyri).

5. Təqdim olunan nümunəyə uyğun şəkildə Nizamilər, Füzulilər,
Nəsimilər,

Napoleonlar, Müşfiqlər kimi sözlərdən məcazi mənada istifadə edərək
cümlələr qurun.

Nümunə:

Şaliko: - Qardaşlar, bu ölən yalnız Qacardır,
Qacarlar dünyada hələ də vardır.

6. Təqdim olunan nümunələrdə istifadə olunan məcazın üslubi məqsədini
müəyyən edin:

Bizə indi dürlü-düyünlü gərəkdir, Ağaxan, dürlü-düyünlü! – deyə Gəray ağa
həmdərdinin paltosunu tutub dartışdırdı. – Yoxsa, bu daqqapapaqlılardan, boğazı
bantlılardan millət dərdinə ağlayan olmaz.

Vidadi: - Bu gün-sabahlığam, günlər tez keçir
Mənim də karvanım yığışib köçür.

(S.Vurğun, Vaqif dramı);

-Yəqin ki, onlar bu payız səni iki baş, dörd ayaq eləyəcəklər (Ə.Vəliyev,
Turaclıya gedən yol);

Züleyxa da başını onun sinəsinə söykəyib, rəngsiz yanağından odlu damcılar
tökdü. (Y.V.Çəmənşəminli, Dərdli Züleyxa).

8. Cümlələrdə ölmək, evlənmək, ağlamaq, ruhdan düşmək, təəcüblənmək mənaları verən məcazi frazeoloji birləşmələrdən istifadə edərək cümlələr qurun.

Nümunə: Bu acı xəbər *qanımı qaraltdı*

9. Təqdim olunan metaforalardan istifadə edib cümlələr qurun

Qabın boğazı, ayaqqabının burnu, çayın qolu, südün üzü, ağacın başı, adam quruyub, insan kök salır, ürək sevinir, üz gülür, söz kəsir, fikir haçalanır, tufan qopub

10. Təqdim olunan metaforaların semantik mənasını və üslubi məqsədini izah edin dağın ətəyi, ölüm gəlir, fikir doğulur, işlər axsayır, ay doğur, günəş batır, qızıl adam,

11. Təqdim olunan nümunələrdə təşbehləri seçin və onların üslubi məqsədini təyin edin.

Yenə ay işığında

Qumlar sanki *incidir*.

(N.Rəfibəyli, Oğlumdan ayrılan gecə şeiri);

Gözüm kibi çanı olmaya məclisdə, nigara,

Ki necə ki, dökə meyi dər dəm tola qarşum.

Qaşun mehrabına qarşı ibadət kinədar

larum, İbadət səndən özgəyə nə zillətdir, nə zillətdir.

(Q.Burhanəddin Divanı)

12. Folklor nümunələrindən təşbehlərə aid nümunələr seçin və onların üslubi funksiyasını müəyyən edin.

13. Təqdim olunan nümunələrdəki təşbehləri təhlil edin

Yenə ay işığında

Qumlar sanki incidir.

Körpə balam, həsrətin

Məni yaman incidir.

(N.Rəfibəyli, Oğlumdan ayrılan gecə şeiri);

İnsan gah daş olur, gah da su olur,

Gah sevinir, gah da peşiman olur.

Bir anın içində gah sakit quzu,

Gah da çalxalanan bir ümman olur.

(B.Vahabzadə, İztirabın sonu şeiri).

Baxıram, baxıram, gözlərim doymur.

Heyrətə salır məni

Payızın zərgər işi.

Qızıla bax! Zümrüdə bax! Yaquta bax!

Sallanıb gilə-gilə,

Düzülübdür budaq-budaq.

(R.Rza, Yarpaqlar tökülməsin şeiri).

İstərsən, yuxuna gələrəm sənin,

Gələrəm dəniz kimi,

Üzünə incilər çilərəm sənin,

Çilərəm dəniz kimi.

Yoluna şafəqlər səpərəm sənin
Səpərəm dəniz kimi.

İstəsən üzündən öpərəm hərdən,
Öpərəm dəniz kimi.

Adını qəlbimin sahillərinə
Yazaram dəniz kimi.

“Sevirəm” söyləsən bir axşam mənə,
Susaram dəniz kimi, susaram dəniz kimi...

(Nəbi Xəzri, “Dəniz, göy, məhəbbət”)

14. Gətirilən nümunələrdə istifadə olunan məcazları və sintaksik vasitələri üslubi cəhətdən təhlil edin:

Yenə o bağ
olaydı, Yenə
yığışaraq siz,
O bağa köçəydiniz.
Biz də muradımızca
Fələkdən kam alaydıq,
Sizə qonşu olaydıq.
Səni tez-tez görəydim,
Qələmə söz verəydim,
Hər gün bir yeni nəğmə,
Hər gün bir yeni ilham,
Yazaydım səhər, axşam.
Arzuya bax, sevgilim,
Tellərindən incəmi?
Söylə ürəyincəmi?

(M.Müşfiq, Yenə o bağ olaydı şeiri)

Luvra girib

Sola burulsan,

Qanadlı heykəl görəcəksən.

Mərmər bir qadın – *başsız*.

“Başsız” deyəndə

Sahibsizdir düşünməyin siz.

Nə də ki, guya başı var – *beyinsiz*.

(R.Rza, Zəfər ilahəsi şeiri).

Bu dostluğu

Şeirin səsi,

Şeirin nəfəsi,

Şeirin duzu bərkitdi

(R.Rza, Qızıl gül olmayaydı şeiri).

15. Nümunələrdəki metaforaları səciyyəsinə görə ayırın və təhlil edin. Bir rəngi yox, göylərin min rəngini sevirəm, Bir gülü yox, güllərin çələngini sevirəm.

Mən çıxmağa tərə yox, uca dağ istəyirəm,

Həyatı həyat kimi yaşamaq istəyirəm.

(B.Vahabzadə, Dağda şəlalə kimi).

Əlində qanlı qılınc

Ölkədə gəzir ölüm.

Onun dodaqlarına

Mıxlanmışdır bu soyuq. (R.Rza)

Vaqif: - Nə sənin gördüyün bu saray, bu yurd

Nə də dişlərinə qan dolan o qurd

Bu tər lan könlümü ovlaya bilməz!

(S.Vurğun, Vaqif dramı)

Vaqif: ...Bu xan bir ilanmış, saray – yuvası...

(S.Vurğun, Vaqif dramı)

Yoxsa mən boyda adamın dərini burada qoyub Allahın bir tısbağasının dərdinə qalmaq istəyirsən, qız ? (S.Rəhimov)

Qacar: - Təlxək, yenə hürürsən?

Təlxək: - Şah sağ olsun, bu sürüyə

Bəs bir köpək deyil gərək?

(S.Vurğun Vaqif dramı)

Xalqa it hürəndə bizə də çaqqal ulayır. Avaranın biri bənd olub qıza, əl çəkmir ki, çəkmir. (Ə.Vəliyev)

Bağçalar bülbülü, göllər sonası,

Dağların ceyranı, maralı, Xurşid.

(Aşiq Ələsgər)

Kim qoşulub ağlamaz ürəkdən ağlayana?

Gözündən iki inci düşdü gümüş bulağa.

(R.Rza)

Buludlardan yerə mirvaridir yağdı. (M.Dilbazi)

- Bəs hanı soltan Səncər xəzinəsinin qiymətli cəvahirələrini yaradan Məhsəti xanım? (M.S.Ordubadi)

16. Verilən nümunələrdə istifadə olunan məcazi sözləri neytral sözlərlə əvəz edin və yeni cümlələr hazırlayın. Üslubi fərqi təhlil edin

Ey azad gün, azad insan, doyunca iç bu bahardan.
(S.Vurğun) İnsan məhəbbətilə yer üzü bahar olsun (R.Rza).

İxtiyar: - Döndü qaranlıq gecəyə gündüzüm,

Uf, fərq etmiyor asla gözüm (H.Cavid).

Məzlumların qəzəbi çox tufanlar qoparasıdır. (R.Rza)

Vaqif: - Dünya yaranmamış ötərgi bir səs,

Günəş qaranlıqla yaşaya bilməz. (S.Vurğun)

Afinanı bürümüşdür lal bir sükut.

Akropolun göylərindən çəkilməyir qara bulud. (N.Rəfibəyli)

Gülüş: - Budur, zavallı, sənə dediyim zəlzələ.

Dedim ki, gec-tez bu ev dağılacaqdır... (C.Cabbarlı)

Ellərə bahar gələndə köçüb getmişdi onun gözəl gənclik baharı
(N.Rəfibəyli).

Xatırla, sevgilim, bir axşam çağı, yandı gözlərimdə eşqin çırağı.

Fikrin qanadları da, azaddır! Sərhəddi yox! (B.Vahabzadə)

Yağış bir saat əvvəl dayanmışdı, buludların suvardığı çöllər, meşələr,
bağçalar gülürdü. (M.S.Ordubadi)

Yalnız adını eşitdiyim dəniz – o mavi pəri, ruha qədər işləyən yaşıl gözlərini yummuş bir halda xumar-xumar uyuyur, ağır –ağır nəfəs alırdı.
(Ə.Məmmədخانlı)

17.Mətnlərdəki metonimiyaların hansı üslubi məqsədlə işlədildiyini izah edin
Salman bəy: - Bizim evin əhvalatını sən hardan bilirsən?

Səttar bəy: - Heç, rəhmətliyin oğlu, tamam bazar danışır. (N.Vəzirov)

Gözümün qarşısında xəritə, ağılı, qaralı nöqtələr. Danışır Afrika.
Danışır müstəmləkələr. (R.Rza); Mən cəhənnəm, heç olmasa, çıxarın o rütubətdən, qaranlıqdan Füzulini! (R.Rza);

Miz üstündə Lermontov, Demon, Tamara... (R.Rza);

Üç aylıq yolunu dəvə
karvanlarının Üç günlük eləyib
Şevrole, Ford, Kreysler.

(R.Rza).

18. Bədii əsərlərdən epitet nümunələri seçin və onları təhlil edin

19. Elmi üslubda yazılan mətnlərdən sadə təyinlərin nümunələrini seçin və onlardan epitet kimi istifadə edərək bədii üslubda cümlələr qurun.

20. Bədii əsərlərdən omonim olan metafora və epitetlər seçin. Onları müqayisə edərək bədii təsvir imkanlarını izah edin.

Məsələ:

“Gör təbiət nə varlıdır

Qızıl səpir sağa-sola” (N.Xəzri) (metafora)

“Bir böyük şərəfdir alıb daşımaq

Bu *qızıl* günləri öz çiyimizdə” (O. Sarıvəlli) (epitet)

20. Təqdim olunan mətnə epitetləri seçin. Onlar üçün sinonim sırası hazırlayın.

Meşələrə yangın saldı

Yarpaqların alov rəngi,

Sərin payız rüzgarların

Zümzüməli xoş ahəngi (N.Rəfibəyli)

21. Nümunələrə uyğun şəkildə adi təyin və epitetlər istifadə edərək cümlələr yaradın:

1) O, süfrəyə gümüş qablar düzmuşdü (sadə təyin)

2) O, gümüş saçlarını darayıb güzgüyə baxdı

22. Mətnəki bədii epitetləri göstərin və onları izah edin

Bədii epitetləri təyin edin və izah edin

Ey mavi göylərin köhlən atları,

Buludlar, buludlar, qaçaq buludlar.

Atəş ilanların ağ qanadları,

İpəkdən hörülmüş saçaq buludlar (R.Rza)

23. Bədii mətnlərdən sinekdoxalara aid nümunələr seçin və onları üslubi təhlil edin.

24. Nümunələrdəki sinekdoxaları ümumiləşdirmə obyektindən asılı olaraq qruplaşdırın və onları üslubi təhlil edin.

Pul yoxsa. Nə qəm, işvəli Polyalarımız var,

Seyrət yox isə, seyri-tamaşalarımız var. (M.S.Ordubadi)

Qızlara məktəb hara, dərsi qələmdən hara.

Elm hara? Bilgi hara? Fatma, Tükəzban hara? (C.Cabbarlı)

Gözlülər başladılar ağlamağa,

Kürlər də ona xəndan oldu (M.Ə.Sabir)

Qəm çəkməyəmi Töhvə. Tükəzban yaradıbsan?(M.S.Ordubadi)

25. Mətndəki sinekdoxaların hansı üslub məqsədə xidmət etdiklərini şərh edin.

Tacirlərimiz sonyalara bənd olacaqmış,

Bədbəxt tükəzbanları neylərdin, ilahi?! (Sabir)

Səs salma, yatanlar aylar, qoy hələ yatsın,

Yatmışları razı deyiləm kimsə oyatsın... (Sabir)

Vaqif: - Farsın öz qüdrətli şairləri var,

Nə çoxdur onlarda böyük sənətkar. (S.Vurğun)

Eldar: - Nə bəydə insaf var, nə xanda qan var,

Nə vaxt qurtaracaq pis gündən insan? (S.Vurğun)

ƏDƏBİYYAT

1. A.Qurbanov. Ümumi dilçilik (II cild). Bakı, Elm, 2011.
2. K.Abdullayev. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, 1999
3. Dil və üslub məsələləri. Bakı, Gənclik, 1970
4. Ə.Dəmirçizadə. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyatı. Bakı, Azərtədrinəşr, 1962
5. A.Quliyeva. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr. Bakı. Elm. 2002
6. D.T.Əliyeva. Praktiki üslubiyyat. Bakı, Mütərcim, 2011.
7. T.Əfəndiyeva. Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri, Bakı, Elm, 2001
8. T.Əfəndiyeva. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı, Elm, 1980, s. 112
9. M.Adilov, R.Rzanın dili və üslubu haqqında bəzi qeydlər // “Azərbaycan” jurnalı, №3.
- 10.D.Əliyeva. Toponimlərin üslubi-linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı, Maarif, 2000.
- 11.A.Əlizadə. Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubu (1901-1970). Bakı, Ozan, 1997
- 12.Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı. Bakı, Elm, 1970
- 13.G.Abdullayeva. Dilin şeir rəngi. Bakı, Gənclik. 2005.
14. A.Babayev. Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı, 2001
- 15.A.Bəylərova. Bədii dildi üslubi fiqurlar. Bakı, Nurlan, 2008, 210 s.
- 16.X. Cabbarov. Sənətkar, söz, üslub. Bakı, 1993, 195 s.
- 17.K.Əliyev. Üslubiyyat və üslublar sistemi. Bakı, 1985, 83 s.

Rus dilində

1. Г.О. Винокур О содержании некоторых стилистических понятий // Стилистические исследования, М., 1972,
2. А.И. Ефимов Стилистика художественной речи. М., 1961, с.252

3. Д.Э.Розенталь. Практическая стилистика русского языка. М., 1987, с.34
4. Агаева И.С. Взаимодействие художественного и научного стилей современного азербайджанского литературного языка. Автореф. дис...филол. наук. Баку, 1980, 27 с.
5. А.Н.Гвоздев. Очерки по стилистике русского языка. М. Просвещение, 1965, 408 с.
6. В.П. Мурат. Об основных проблемах стилистики. М., 1957, 43 с.
7. А.И. Ефимов. Стилистика художественной речи. М., 1961

